

הקול שלנו

אונדזער שטימע

Our Voice

Dear friends,

"Before I had a dream to be a writer, I had another dream, to become an Israeli, to look Israeli and behave like one..." Aaron Appelfeld wrote. This 15th issue of "our Voice" focuses on the 70th anniversary of our independence and the contribution of Holocaust survivors to the state of Israel – from Survivors to Israelis.

This year, it so happens that April 15th, the 73rd Liberation Day from Bergen-Belsen is only three days away from the eve of Israel's Independence Day on April 18th. The State of Israel celebrates its 70th anniversary! The contribution of the survivors-immigrants to Israeli society and country was incomparable. They made a profound impact on all aspects of life. "In thy blood, live" - is the essence of Holocaust and Revival. That is why we chose to display on the front page of this newsletter the official Israeli stamp representing this theme. We will also celebrate the day of Bergen-Belsen's liberation with the theme "We too are the Silver Platter" and follow the path of Holocaust survivors in our Independence War. "And you shall tell your son" is the most important message in the Haggadah of Passover, because "in every generation one must see himself as if he was liberated from Egypt". The immigrant survivors focused on preserving the memory of the Holocaust and passing it on to Israeli society, until the Holocaust became a significant component of our national identity.

The struggle for the preservation of memory and the shaping of the memory of the Holocaust is gaining strength lately. Read our report on "Remembering Responsibly" - the main subject of the conference held by the Center of Organizations of Holocaust Survivors in Israel.

Today more than ever, it is important to tell, testify at first hand and remind constantly, precisely because of two difficult and threatening issues, which this newsletter deals with:

The situation in Germany with the rise of the extreme right-wing party AFD, which calls for looking differently on Germany's Nazi actions during WW II; and the new Polish law, which attempts to reshape history, by imposing censorship on large parts of it. By means of legislation, the Polish government is trying to change the Polish narrative. This is a real danger to the academic research and study of the Holocaust. The law creates a threatening atmosphere for historians, guides in Poland, journalists and politicians, trying to prevent them from referring to cases in which Poles were involved in the murder of Jews during the Holocaust.

With the deepest sadness we mourn the passing away of two dear and beloved friends: **Sam (Shmayahu) Bloch**, President of the World Federation of Bergen-Belsen in the USA and **Tony Dreilinger**, Board member of the Bergen-Belsen Organization in Israel. They dedicated their time and energy to preserving the memory and commemorating the Holocaust. We miss them already.

We wish you a happy Independence Day! Enjoy your reading.

Jochi Ritz-Olewski

חברות וחברים יקרים,
"לפני שחלמתי להיות סופר היה לי חלום אחר, להיות ישראלי, להיראות ישראלי ולהתנהג כמוהו..." כתב אהרון אפלפלד. גיליון זה עומד בסימן 70 שנה לעצמאותנו ולתרומה של ניצולי השואה למדינה - מניצולים לישראלים. יום השחרור ה-73 מברגן-בלזן ב-15 באפריל יוצא השנה סמוך ליום העצמאות. 18 באפריל השנה הוא ערב יום העצמאות ומדינת ישראל חוגגת 70 שנה להיווסדה!! תרומתה של עליית הניצולים למדינה ולחברה בישראל אינה ניתנת לשיעור ומתבטאת בכל תחומי החיים. "בדמייך חיי" - זו תמצית השואה והתקומה. לכן בחרנו להציג בשער הגיליון את הכול "שואה ותקומה". גם את יום השחרור נחוגג השנה בסימן "גם אנחנו מגש הכסף" - נצא לסיור בעקבות ניצולי השואה במלחמת העצמאות.

"והגדת לבנך" הוא הדבר החשוב ביותר בהגדה של פסח. זאת משום "שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". העולים הניצולים התמקדו בשימור זיכרון השואה והנחלתו לחברה בישראל, עד שהשואה הפכה למרכיב משמעותי בזהות הלאומית שלנו. בימים אלה מקבל המאבק על שימור הזיכרון ועיצוב זיכרון השואה משנה-תוקף. תקראו כאן על "לזכור באחריות" - נושא הכינוס שקיים מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל.

היום יותר מתמיד חשוב לספר, להעיד מכלי ראשון ולהזכיר ללא הרף, דווקא בשל שני נושאים קשים ומאיימים, שבהם הגיליון שלנו מתמקד הפעם:

המצב בגרמניה עם עליית המפלגה הימנית הקיצונית AFD, הקוראת להתעלמות ממעשי הנאצים; **והחוק הפולני**, המנסה לעצב מחדש את ההיסטוריה, כדי להטיל צנזורה על חלקים נרחבים ממנה. באמצעות חקיקה מנסה הממשלה הפולנית לשנות את הנרטיב הפולני. זוהי פגיעה ממשית בחקר השואה וזיכורה. החוק יוצר אווירה מאיימת על העוסקים במחקר ההיסטורי, על מדריכים בפולין, על עיתונאים ופוליטיקאים, ומנסה למנוע מהם להתייחס למקרים שבהם פולנים היו מעורבים ברצח יהודים בשואה.

בגיליון זה אנו נפרדים בצער ובעגוגע משני אנשים אהובים ונעריצים, חברים יקרים, שכל חייהם הוקדשו לשימור הזיכרון ולהנצחת השואה - **סם (שמעיהו) בלוך**, נשיא הברית העולמית של ניצולי ברגן-בלזן, ו**טוני דריילינגר**, חברת הנהלת ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן ישראל. כל אחד מהם עשה זאת בדרכו, גם באמצעות בניית חיים מחודשים ויצירת משפחות ענפות וגם בהקדשת זמנם ומרצם לזיכרון ולהנצחה.

אנו מאחלים לכם יום עצמאות שמח וקריאה מהנה.

יוכי ריץ-אולבסקי

הקול שלנו - אונדזער שטימע Unzer Sztyme - Our Voice

בהוצאת ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל
תיד 5303, הרצליה 4615201

The Organization of Bergen-Belsen Survivors, Israel
P.O.Box 5303, 4615201 Herzliya, Israel
belsen.israel@gmail.com | bergenbelsen.org

עורכת ראשית: יוכי ריץ-אולבסקי

Editor-in-Chief: Jochi Ritz-Olewski

עורכים: אריה אולבסקי, שרה גולנדסקי

Editors: Arie Olewski, Sara Golandski

עריכה לשונית ותרגום לעברית: אריה אולבסקי

צילומים: יצחק רובין, אריה אולבסקי, יוכי ריץ

עיצוב והפקה: פרסום המערכת טל. 03-5567373

חברי הנהלת הארגון: שרגא מילשטיין - יו"ר, שרה גולנדסקי,

יוכי ריץ-אולבסקי, תרצה זאבי, קופל בדיגובסקי, רחל בבס,

פיני דריילינגר, אריה אולבסקי.

פעילות מוצלחת בתקופה קשה

הקרן לאתרי הנצחה בנידרזקסן 2017

ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר, מנכ"ל הקרן

צוות הקרן לאתרי הנצחה בנידרזקסן מביט לאחור אל שנת 2017 ברגשות מעורבים. מצד אחד, העובדים יזמו, המשיכו או השלימו בהצלחה פרויקטים חדשים רבים; מצד שני, האקלים לפעילות הזיכרון נעשה קשה יותר.

באתר הזיכרון של ברגן-בלזן, התוכנית ל-2017 התמקדה בנושא ההתנגדות לנציונל-סוציאליזם. במסגרת זו, פתח אתר הזיכרון תערוכה מיוחדת "המשולש האדום: אסירים פוליטיים במחנה הריכוז ברגן-בלזן". התערוכה המיוחדת הגדולה הבאה באתר הזיכרון ברגן-בלזן תוקדש לילדים שנכלאו במחנה הריכוז. היא תיפתח ב-15 באפריל 2018, יום השנה ה-73 לשחרור המחנה, ולאחר מכן תסייר בגרמניה ובשווייץ הדוברת גרמנית. כמו כן מתוכננת גרסה אנגלית של התערוכה.

הקרן פיתחה את תכניה המקוונים באופן משמעותי בשנה שעברה במטרה להפוך את פעילותה לנגישה יותר לציבור. השקנו מחדש את האתר שלנו והגדלנו את הנוכחות שלנו ברשתות חברתיות כמו פייסבוק, טוויטר ואינסטגרם.

פרויקט במסגרת התוכנית הפדרלית "תחי הדמוקרטיה! - פעילות נגד קיצוניות ימנית, אלימות ושנאה", הושק באמצע 2017 בשיתוף העיר ברגן ואתר הזיכרון ברגן-בלזן. המטרה היא לחזק את ההשתתפות בדמוקרטיה, בעיקר בקרב הצעירים, תוך שימוש במרכיבים של חינוך היסטורי-פוליטי.

לצערנו, יש גם התפתחויות שליליות לדיווח, שכולן יכולות להיות תחת הכותרת "שינוי האקלים", שמזכירות לנו את מנגנוני ההגנה בעשורים הראשונים שלאחר המלחמה. יש מספר בולט של צעירים שאינם מכחישים או מכירים את פשעי הנאצים, לפחות לא בגלוי. אז מדוע הם מתנגדים כל כך לפרויקטים חינוכיים ותיעודיים העוסקים בתקופה הנאצית? אנשים רבים, ככל הנראה, אינם מודעים - או רק מודעים במעורפל - לכך שהבחינה הביקורתית של העבר הנאצי מייצגת ערך מוסף לפוליטיקה ולחברה, שכן היא מהותית לתפיסה העצמית הדמוקרטית שלנו, ולהערכה שלנו לזכויות האדם ולכבוד אנושי.

הסיבות לשינוי זה בתרבות הזיכרון הן, ככל הנראה, נעוצות באופי של הדור. לדור הבא של הפוליטיקאים אין עוד קשר אישי לפשעים שבוצעו במלחמת העולם השנייה. גורם נוסף הוא התגברות של מפלגות הימין הפופוליסטי בכל רחבי אירופה, תופעה שתשאיר ללא ספק סימן על תרבות הזיכרון שלנו.

בשנים 2016 ו-2017 הושחתו בברונסוויק שלטי הנצחה ושלטי מיידע בקנה מידה גדול, ככל הנראה על ידי אנשי ימין קיצוני. גם באתר הזיכרון בכונקר ולנטין בכרמן הופיעו סיסמאות הדורשות את סוף "תרבות האשמה" כביכול.

AFD במועצת הקרן?

על פי חוק מ-2004 שמסדיר את פעילות קרן אתרי הנצחה בנידרזקסן, כל מפלגה המיוצגת בפרלמנט המדינה הייתה זכאית למושב במועצת הקרן. בבחירות אוקטובר 2017 קיבלה הקואליציה הפופוליסטית הימנית מספיק קולות כדי להיכנס בפעם הראשונה לפרלמנט של נידרזקסן, וכפי שקבע החוק - הייתה זכאית למושב במועצת המנהלים. כמה ארגוני ניצולים

הגיבו בדאגה רבה. הקרן קיבלה מכתבים מארגון "שארית הפליטה" בישראל, הפדרציה העולמית של ניצולי ברגן-בלזן בארה"ב, התאחדות הניצולים בצרפת ומרכז הארגונים של ניצולי שואה בישראל. המועצה המייעצת הבין-לאומית של אתר הזיכרון ברגן-בלזן, המורכבת מחוקרים בולטים משמונה מדינות, הביעה גם היא אי-שביעות רצון ברורה ממצב זה.

צוות הקרן התייחס לחששות האלה ברצינות רבה. לקרן יש מנדט משפטי לכבד את הקורבנות של פשעי הנאציזם ולעודד בחינה ביקורתית של פשעים אלה, כמו גם להכיר את הסיבות וההשלכות. ה-AFD, אשר מעודדת סובלנות להשקפות גזעניות ואנטישמיות, כמו גם לזלזול ואפילו להכחשת השואה בקרב שורותיו, מנוגדת למנדט זה. למי שמקונן על "תרבות האשמה" הגרמנית או דורש "תפנית של 180 מעלות במדיניות ההנצחה", אין מקום בקרן אתרי הנצחה בנידרזקסן. חברותה של ה-AFD במועצת המנהלים תפגע במוניטין של הארגון, הפועל בשיתוף פעולה הדוק עם ארגוני הקורבנות בכל רחבי העולם, ומאז הקמתו בשנת 2004, הפך לגורם פעיל, חשוב ומכובד, הן ברמה הלאומית והן ברמה הבין-לאומית, בתחום מחקר וחינוך בנושא פשעי הנאצים נגד האנושות.

זה יהיה לא נכון להתעלם מה-AFD. להיפך; כמו הקרן עצמה, הפוליטיקה והקהילה המדעית צריכות לעסוק בבחינה ביקורתית של עמדותיה הגזעניות ושנאת הזרים של המפלגה. יש לנו את הטיעונים הטובים ביותר שעומדים לרשותנו ואין צורך להתחמק מהוויכוח הישיר עם נציגי ה-AFD. עם זאת, אנחנו לא יכולים לצפות מניצולי מחנות הריכוז לבצע עימותים כאלה. יתר על כן, העימות עם ה-AFD ודעותיה חייב להתרחש בגלוי. מועצת הקרן אינה מתכנסת בפומבי. היא גם אינה עוסקת בדיונים פוליטיים; לפי החוק אין זו מטרתה. במקום זאת, עבודתה היא לפקח על ניהול הקרן, להעביר את התקציב ואת תוכנית הפעילות.

בינואר 2017, יו"ר ה-AFD בתורינגיה חולל שערוריה כנאום שקרא לסיום "תרבות האשמה" כביכול, והתייחס לאתר הזיכרון בכרלן ליהודי אירופה שנרצחו כ"סמל של בושיה". תופעות אלה חזרו גם בנידרזקסן. ב-20 בדצמבר 2016, פרסם הוועד הפועל של AFD בנידרזקסן הודעה לעיתונות בה נכתב כי "הגיע הזמן לשנות את הנתיב, לתת שוב לעם הגרמני הגנה, ולאסור את תרבות האשמה המטורפת בגרמניה אחת ולתמיד".

מחבר המועצה המייעצת מצופה לתמוך במטרה המוגדרת בחוק של הקרן ולפיכך לנתק עצמו מעמדות כאלה וללחום בהן בתוך מפלגתו. הרצון לעשות זאת אינו קיים בקבוצה הפרלמנטרית של AFD, כפי שניתן לראות בדיון שנערך עם מפקדי החזית של הקבוצה בדצמבר 2017. לכן מאוד חשוב שהחוק המסדיר את הקרן שונה בפברואר 2018 בתגובה להצעה של SPD, CDU, FDP i Bündnis90 / Grünen. על פי החוק החדש, לא כל מפלגות הפרלמנט שולחות באופן אוטומטי נציג למועצת המנהלים. במקום זאת, פרלמנט המדינה בוחר ארבעה נציגים מבין חבריו, ללא קשר לשיוך של חברי פרלמנט. אין זה סביר כי הפרלמנט של המדינה יבחר נציג של מפלגה, המתנגדת ונלחמת בתכלית המוגדרת של הקרן.

ביוזמה זו, הקבוצות הפרלמנטריות הדמוקרטיות בפרלמנט של המדינה הוכיחו אחריות דמוקרטית והגנו על המנדט של הקרן. רצוי שהחברה האזרחית תחדש את מחויבותה לבחינה ביקורתית של העבר הנאצי. תרבות הזיכרון אינה יכולה להיות מובנת מאליה, ויש להיאבק עליה ולבצע שוב ושוב. הקרן לאתרי הנצחה בנידרזקסן מעוניינת לתרום למאמץ זה על ידי עידוד מפורש למעורבות אזרחית, ובמיוחד בפרויקטים חדשניים, מבוססים מדעית ומשפיעים על החברה על ידי חידוד יכולתה להעריך אירועים היסטוריים. זה שווה את המאמץ.

לו התואר "יקיר בית התפוצות". הוא גם נמנה עם מקימי ארגון FIDF - יידי צה"ל בארה"ב.

סם בלוך היה פעיל בארגון להשבת רכוש, ובוועידת הנשיאים של הארגונים היהודיים. הוא היה בין המארגנים העיקריים של כינוסי ניצולי השואה בירושלים, בושינגטון, בפילדלפיה ובניו-יורק. אד קוץ', ראש עיריית ניו-יורק, מינה אותו לחבר הוועדה שהקימה את מוזיאון המורשת היהודית בעיר. סם אחראי לפרסומם של עשרות כרכים של זיכרונות שואה, היסטוריה ושירה באנגלית, עברית ויידיש.

"סם היה אדם גדול, אחד מאחרוני "דור הענקים", שהגיח מתוך האובדן של השואה לא עם רגשי מרירות ושנאה אלא עם החלטה לברוא משפחות חדשות ולבנות מחדש חיים יהודיים, תוך כדי שהוא מקדיש את מרצו להנצחה מתמדת של זיכרון השואה וחיזוק הזהות היהודית. הוא היה ציוני כל חייו, שהקדיש את עצמו לאיחוד שבין העם היהודי עם לב ליבה של מדינת ישראל" - אמר חתנו **מנחם רוזנפט** בדברי ההספד.

ובנימה אישית: סם בלוך היה חבר אהוב על הוריי והכרתי אותו כל חייו. תמיד שמחנו להיפגש והוא הנהג לדבר איתי בעברית צחה, ששלט בה היטב. כשהגיעה העת לשילוב הדור השני בשימור הזיכרון ובהנצחת השואה, סם עודד אותי, בהתלהבות האופיינית

ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן ישראל מתאבל על מותו של סם (שמעיהו) בלוך - יידי יקר ומנהיג יהודי מסור. סם בלוך נפטר ב- 4 בפברואר 2018 בגיל 93 בביתו שבניו-יורק, ארה"ב.

סם הקדיש את מרבית חייו לרווחת ניצולי השואה ולשיקומם, כמו גם להנצחת זכר השואה.

הוא היה איש רעים להתרועע, חברותי ואוהב אדם, שחיוך לבכי נסוך תמיד על פניו. סם בלוך היה איש של מעשים ושמר תמיד על גישה חיובית ואופטימית לחיים. היה גאה בעם היהודי, שאותו אהב באותה מסירות שבה אהב את משפחתו.

סם נולד בבלארוס (אז פולין). בטרם מלאו לו 17 אביו נרצח בטבח המוני בידי הנאצים. הוא נמלט מגטו וילנה עם אמו **סוניה** ואחיו **מרטין** והם התחבאו אצל איכרים נוצריים. אחר-כך הצטרפו לפרטיזנים של ביילסקי שלחמו ביערות, והצליחו לשרוד את המלחמה.

ב-1945 לאחר תום המלחמה, סם, אימו ואחיו הגיעו למחנה העקורים ברגן-בלזן. תוך זמן קצר הפך סם ("שמייקה") לחבר

לזכרו של סם בלוך

לו, להתנדב כחברת הנהלה בארגון ברגן-בלזן בישראל, וכחברה במועצה של הקרן להנצחת אתרי הזיכרון בנידחזקסן, ואף דאג להוספת מושב מיוחד לנציגי הנולדים במחנה העקורים ברגן-בלזן.

"הזיכרון מחזק את האנושיות שבנו, גורם לנו להיות טובים אלה לאלה ולילדינו" הוא אמר פעם בראיון לניו-יורק טיימס, "אולי אנו צוחקים פחות אבל אנו מקדשים את חיינו; הרי נלחמנו כל כך חזק כדי לשמרם".

סם הותיר אחריו את אשתו האהובה **לילי**, אחיו **מרטין**, שתי בנותיו **גיין רוזנפט וגלוריה גולן**, שלושה נכדים ושני נינים.

הצעיר ביותר בוועד היהודי של מחנה העקורים שניהל את המחנה. שם הוא פגש את לילי, הם נישאו ובשנת 1950 היגרו לארצות הברית.

כנשיא הברית העולמית של ניצולי ברגן-בלזן בניו-יורק ויו"ר המועצה שליד הקרן להנצחת אתרי הזיכרון במדינת נידחזקסן בגרמניה וחבר הדירקטוריון, הוא נאם לעיתים קרובות בעצרות הזיכרון השנתיות בברגן-בלזן, ליד קברי ההמונים.

סם היה חבר בהנהלת הארגון הציוני העולמי והסוכנות היהודית במשך כ-50 שנה. הוא היה בין מייסדי יד-ושם ובית התפוצות, ושימש כיו"ר אגודת יידי בית התפוצות בארצות הברית. לאות הוקרה על מחויבותו, תמיכתו ופעילותו למען המוזיאון, הוענק

Jochi Ritz-Olewski

Irgun She'erit Hapleita Bergen-Belsen Israel mourns the death of Sam (Shmayahu) Bloch – a devoted Jewish leader and a true friend.

Sam Bloch died on February 4, 2018 at the age of 93 at his home in New York, USA.

Sam dedicated his life to the welfare and rehabilitation of Holocaust survivors as well as to preserving the memory of the Holocaust.

He was a man of people, friendly and always smiling; A man of doing who always kept his optimistic approach to life. He was proud of the Jewish people whom he loved with the same devotion with which he loved his family. Sam was a beloved friend of my parents and so I have known him all my life.

Born in Ivie, Poland (today Belarus), Sam was not yet 17 when his father was murdered in a mass execution by the Germans. He rescued himself, his mother Sonia, and younger brother Martin and joined the partisans of the Bielski Brigade who fought in the forests of what is today Belarus.

At the end of the war in 1945, Sam, his mother and his brother found their way to Bergen-Belsen Displaced Persons camp. In a short time Sam became the youngest member of the Jewish Committee that administered and ran the DP camp. He met and married his beloved wife, Lilly, and they immigrated to the U.S. in 1950.

As President of the World Federation of Bergen-Belsen Survivors Associations in New York and Chairman of the Advisory Council (Beirat) of the Foundation for World War II Memorial Sites in Lower Saxony, Germany, and a member of its Board, he was speaking frequently at the annual commemorations beside the Bergen-Belsen camp's mass-graves. When time came for the second generation to participate in keeping the memory of the Holocaust, he personally encouraged me to do so, taking care of a special seat on the Board, for children born in Bergen-Belsen DP camp.

Sam was an executive of the World Zionist Organization/Jewish Agency for 50 years; President of the American Gathering of Jewish Holocaust Survivors and Their Descendants. In 1981, Elie Wiesel, Chairman of the U.S. Holocaust Memorial Council, appointed him as chairman of the Council's Board of Advisors as well as a member of its Development, Days of Remembrance, and Content Committees. He was appointed by Mayor Ed Koch to the New York City Holocaust Commission that created the Museum of Jewish Heritage, a Living Memorial to the Holocaust. As Chair of the Jewish Section of the Swiss Humanitarian Fund, he assisted in distributing money to needy survivors. He served on the Board of the Conference on Jewish Material Claims Against Germany until the end of his life. He was also for many years a member of the board of directors of the American Section of the World Jewish Congress. In addition, he was a founding member of the International Society for Yad Vashem, and a founder of the American

friends of the Israel Defense Forces. He was one of the founders of Beth Hatfutsot, and served as Chairman of the American Friends of Beit Hatfutsot and a member of its Board of Governors. In 2014, Beit Hatfutsot honored him as a "distinguished guardian of Holocaust memory and Zionist leader who has devoted his life to ensuring the vitality of the Jewish people."

Sam Bloch was one of the principal organizers of the historic survivor gatherings in Jerusalem, Washington DC, Philadelphia, and New York. He published dozens of volumes of Holocaust memoirs, history and poetry, in English, Hebrew, and Yiddish.

"Sam was a giant, one of the last of what was truly the "Greatest Generation" who emerged from the devastation of the Shoah not with bitterness and hatred, but with a determination to create new families, and rebuild Jewish life, all the while devoting his energies to perpetuating Holocaust memory and strengthening Jewish identity. He was a lifelong Zionist who dedicated himself to the unity of the Jewish people with the State of Israel at its

In memory of Sam Bloch

core." his son-in-law **Menachem Z. Rosensaft** said at his funeral.

"Memory strengthens our humanity, makes us better persons to one another, to our children," Bloch told The New York Times in an interview, "Maybe we don't smile or laugh as others do, but we cherish our lives; they were so hard won."

Sam Bloch is survived by his wife Lilly, his brother Martin and his two daughters Jean Rosensaft and Gloria Golan, three grandchildren and two great-grandchildren.

אלפי פולנים נורו בעקבות התבוסה הצבאית של פולין, ואלפי אינטלקטואלים, מורים וכמרים פולנים נהרגו ב-1940 כחלק ממבצע לחיסול האינטליגנציה הפולנית. הגרמנים שלחו מאות

התייחסותו של ראש ממשלת פולין, מתאוש מוראבייצקי, ל"פושעים יהודים" של

הפולנים והשוואה בפרספקטיבה היסטורית

אלפי פולנים לאושוויץ ולמחנות ריכוז ועבודה אחרים, וגרשו לפחות 1.5 מיליון פולנים לגרמניה כעובדי כפייה. ואכן, הפולנים הלא-יהודים היוו את הקבוצה השנייה בגודלה של קורבנות שנרצחו באושוויץ - על פי מוזיאון השואה של ארה"ב, 960,000 יהודים, 74,000 פולנים ו-21,000 צועני רומא נספו במחנה המוות.

בתוך פולין הקימו כמה מחברי המחותרת "מועצה לסינוע ליהודים", שנודעה בשם "זיגוטה", שסיפקה סיוע פיזי וכספי ליהודים, החיים בחשאי בקרב האוכלוסייה הפולנית. אחת הפעילות ההרואיות ביותר של "זיגוטה" היתה אחות, אירנה סנדלר, שזכתה להוקרה כשהצילה כ-2,500 ילדים יהודים מגטו ורשה ודאגה לספק להם תעודות מזויפות ומקלט.

ארבע נקודות בסיסיות הן קריטיות לכל הבנה של תפקידם של יהודים ששיתפו פעולה: ראשית, הם עצמם היו קורבנות, שהגרמנים ניהלו וניצלו אותם ללא נקיפות מצפון; שנית, הם לא בחרו להיות במחנות ובגטאות, ורובם נספו שם; שלישית, למעט אלה שהשתמשו בעמדותיהם כדי לעזור לאחרים או לערער את הנאצים, הם נרדפו על ידי היהודים האחרים; והרביעית, הם היו חלק זעיר, לא רלוונטי מבחינה סטטיסטית, של היהודים הכלואים בגטאות ובמחנות הנאצים. יתר על כן, איש מהם לא רצה ולא יצא להרוג יהודים. זה מגונה עד מתועב לראות כל אחד מהם כ"פושעי שואה".

לעומתם, היו אלפי פולנים, אשר מרצון, ולעתים קרובות, סיעו באכזריות לגרמנים בביצוע השמדת יהדות פולין. אחרים חשפו בהתלהבות יהודים מוסתרים או מסרו אותם לגסטאפו. אחרים סחטו יהודים מוסתרים כאלה, ובכך החמירו את מצבם הנורא.

זה דבר אחד שהשלטונות הפולניים מתנגדים להתייחסות למחנות ההשמדה הגרמניים הנאציים כ"פולנים". זה דבר אחר לגמרי לנסות ולהפיל את האמונה של הניצולים בכך שהמטרה הכחולה רדפה את היהודים בשם פולין.

החוק הפולני החדש הוגש לבחינה בבית המשפט החוקתי הפולני. לנוכח העוינות ההדדית הגוברת והולכת בין פולנים ליהודים, שנגרמה על ידי היוזמה הלא-מתוכננת הזאת, הפעולה המומלצת לשלטונות פולין היא לסגת או לפחות להשעות זמנית את החוק ולחפש פשרה עניינית. מהלך כזה לא יזכה לתמיכת הגורמים הקיצוניים משני הצדדים, אך הוא עשוי רק להפיג את המתחים ולאפשר דיאלוג ציבורי הכרחי, שיוכל לחנך גם את הפוליטיקאים וגם את הציבור הרחב.

השוואה, החריפה את ההתנגשות בין פולנים ליהודים, שנגרמה על-ידי החוק הפולני החדש, האוסר להטיל על פולין את האשמה על מעשי הזוועה שבוצעו על ידי גרמניה הנאצית על אדמת פולין במהלך מלחמת העולם השנייה. כשנשאל במסיבת עיתונאים במינכן, ב-17 בפברואר, על ידי נד"ר רונן ברגמן בנה של ניצולת שואה, אם אפשר להעמידו לדין על כך שיספר ששכנה פולנית הסגירה את אמו, השיב מוראבייצקי: "כמוכן שזה לא יהיה בר-עונשין ולא יראה כפשע לומר שהיו פושעים פולנים, כמו שהיו פושעים פושעים יהודיים, כמו שהיו פושעים רוסים ואוקראינים, לא רק פושעים גרמנים".

האמת היא הרבה יותר מסובכת. בעוד שפולין כמדינה לא הייתה שותפה בשואה, רבים מהפולנים, רבים מהם במדים של המשטרה, הסגירו יהודים לגרמנים ובגדו בהם. ביולי 1941, תושבי העיירה ידוואבנה שבפולין המזרחית, אספו מאות יהודים, הכניסו אותם לאסם ושרפו אותם.

מספר גדול יותר של פולנים פשוט התבונן בשתיקה בעוד היהודים נלקחים לנגד עיניהם, ואז החלו להשתלט על בתי שכניהם היהודים ועל רכושם. אחרי המלחמה, כשהניצולים היהודים המעטים חזרו לבתיהם, קיבלו אותם הפולנים לעתים קרובות מדי בעוינות וגרוע מזה. ב-4 ביולי 1946 הרג אספסוף בעיר קיילצה הפולנית 42 יהודים בפוגרום, ששר החוץ הפולני דאריוש רוזטי יכיר בו כעבור חמישים שנה במכתב לקונגרס היהודי העולמי כ"פעולה של אנטישמיות פולנית".

הפולנים שסיכנו את חייהם כדי להגן על היהודים בתקופת השואה היו גיבורים אלטרואיסטים. אבל המציאות הטרגית היא שהם ואחרים היו היוצא מן הכלל, לא הכלל. נכון לדצמבר 2017, 6,706 פולנים - יותר מכל מדינה אחרת שנבכשה על ידי הנאצים - הוכרו כחסידי אומות העולם על ידי ו.ש. נוסף על כך, היו בוודאי פולנים רבים שהסתירו או סיעו ליהודים אחרים בשואה. אבל שוב, היו למעלה מ-30 מיליון פולנים לא-יהודים במהלך מלחמת העולם השנייה.

הפולנים צודקים כאשר הם מתנגדים שאושוויץ-בירקנאו, טרבלינקה, מיידנק, חלמנו, בלז'ץ וסוביבור יכונן "מחנות המוות הפולניים" ולא כמחנות הנאצים הגרמניים שהיו בפולין. הפולנים גם רואים עצמם כקורבנות הנאצים.

הכיבוש הגרמני הנאצי של פולין היה נוראי במיוחד, כאשר

החוק הפולני

זהו תקציר בעברית של המאמר באנגלית שתוכלו לקרוא בעמודים 18-19 בגיליון זה.

מנחם צבי רוזנפט נולד במחנה העקורים ברגן-בלזן. הוא היועץ המשפטי של הקונגרס היהודי העולמי, ומלמד על דיני רצח-עם בבתי הספר למשפטים של האוניברסיטאות קולומביה וקורנל. הוא עורכו של הפרסום החדש "הקונגרס היהודי העולמי, 1936-2016".

הגיע הזמן לשנות את מבנה המסעות של בני הנוער לאתרים הקשורים בשואה. יש להתחיל את המסע בגרמניה בביקורים במחנות ריכוז כמו ברגן-בלזן ובוכנוואלד. יש להסביר

ההד הבין-לאומי שעוררה החקיקה הפולנית בנושא השואה, והמשבר הנוכחי

מסעות הנוער לפולין חייבים להתחיל בגרמניה

לתלמידים כי המדיניות הנאצית התפתחה בשלבים: עד לפרוץ המלחמה נכלאו במחנות ריכוז בגרמניה עשרות אלפי אזרחים גרמנים - יהודים, סוציאליסטים, קומוניסטים, הומוסקסואלים; שללו את זכויותיהם ואזרחותם של יהודי גרמניה, החרימו את רכושם ועודדו את הגירתם. עם כיבוש פולין החל בשטחיה תהליך הגטואיזציה של היהודים והוקמו מחנות ריכוז, שבהם נכלאו יהודים ופולנים. לאחר הפלישה לברית-המועצות הוקמו מחנות ההשמדה השיטתיים, בעקבות ההחלטה על מה שהנאצים כינו "הפתרון הסופי".

It is about time to change the pattern of the youth's travels to sites connected with the Holocaust. The journey should begin in Germany with visits to concentration camps such as Bergen-Belsen and Buchenwald.

רק לאחר ביקור במחנות הריכוז בגרמניה גופא יש להמשיך במסע לפולין ולמחנות ההשמדה בשטחה. כך עושות משלחות של צה"ל לאתרי השואה. בדרך זו תוצג המדיניות הנאצית בהקשריה ההיסטוריים והכרונולוגיים הנכונים. בעת הביקור בפולין ראוי להזכיר לא רק את מרד גטו ורשה, אלא גם את המרד הפולני בוורשה.

אין להעלים את חלקם של אזרחים פולנים שהסגירו יהודים לגרמנים, ועם זאת יש לציין את גבורתם של אלפי הפולנים שהצילו והחביאו יהודים תוך סיכון חייהם, ושהוכרו על ידי "יד ושם" כחסידי אומות העולם. רצח שישה מיליון יהודים על ידי גרמניה הנאצית הוא אירוע ייחודי ונורא בהיסטוריה האירופית, אבל הוא לא התרחש בחלל ריק והיה חלק מן המדיניות הטוטליטרית, שנבעה מהאידיאולוגיה הגזענית הנאצית.

עם כל הביקורת המוצדקת על החקיקה הפולנית, ששורשיה במגמות לאומניות ואוטוריטריות, שמפעמות עתה במערכת הפוליטית בפולין ושנילוויים אליה לעתים סממנים אנטישמיים, חשוב שבני נוער ישראלים יהיו חשופים לעובדה הבסיסית של השואה: השואה הייתה פרי מדיניות גרמנית. היו מי ששייטפו פעולה איתה - ממשלות וגם יחידים. היטיב לבטא זאת לאחרונה שר החוץ הגרמני זיגמאר גבריאל, שאמר בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים כי האחריות לשואה היא של גרמניה ורק שלה. אל לנו לשכוח זאת ואסור שמדיניות חינוכית ישראלית תטשטש - גם אם מבלי משים - את העובדה ההיסטורית הזאת ואת האחריות הגרמנית.

המאמר פורסם לראשונה בעיתון "הארץ"

פרופ' אבינרי נולד בבילסקו בפולין ב-1933. חוקר בתחום מדעי המדינה והיסטוריון של הפילוסופיה הפוליטית, במיוחד של הסוציאליזם ושל הציונות, פרופסור אמריטוס למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים, חתן פרס ישראל בחקר מדע המדינה 1996, חבר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומנכ"ל משרד החוץ לשעבר.

ביחסי ישראל-פולין, מהווים הזדמנות לבדוק מחדש את מסעותיהם של בני הנוער לפולין. מסעות אלה החלו לאחר נפילת הגוש הקומוניסטי. אז התאפשרה נסיעת ישראלים לפולין לאחר עשרות שנים, שבהן לא היו קשרים דיפלומטיים בין שתי המדינות ונושאי דרכון ישראלי כמעט לא יכלו לבקר בפולין. הרעיון היה מובן ונכון: להפגיש תלמידים מבתי הספר התיכוניים בארץ ישירות עם המציאות הנוראה של מחנות ההשמדה שהקימה גרמניה הנאצית בשטחי פולין הכבושה.

מעטים זוכרים כי לפני כן לא היו מסעות נוער דומים. עשרות שנים לימדו בבתי הספר על השואה, אך לא היו מסעות למחנות הריכוז בגרמניה: אחת הסיבות לכך היא שרבים בארץ, בייחוד ניצולי שואה, נרתעו מביקורים בגרמניה ("רגלנו לא תדרוך על אדמה טמאה זו"). מסעות לפולין - לאושוויץ, למייזדנק או לטרבלינקה - איפשרו להמחיש את זוועות השואה בלי לבקר בגרמניה.

כמו שקורה לעתים, היו לכך תוצאות פרדוקסליות ובלתי צפויות. כמובן, כל משתתפי המסעות לפולין שמעו הרצאות ותדרכים, שהציגו את מדיניות ההשמדה כפרי האידיאולוגיה הנאצית ואת מימושה בפולין הכבושה על ידי הרייך השלישי. אבל יש הבדל בין הרצאה לבין נוכחות במקום נורא כמו אושוויץ. כך אירע שמסעות המוניים אלה נחרטו בתודעה כ"מסעות לפולין" - ולא כ"מסעות למחנות השמדה גרמניים" - וכך גם נקראת היחידה המטפלת במפעל זה במשרד החינוך.

מבלי משים, השואה נכרכה עם פולין בתודעה של עשרות אלפי ישראלים צעירים, לעתים הרבה יותר מאשר עם גרמניה הנאצית. היו גם מקרים שבני נוער שחזרו מפולין ונשאלו, למשל, על מרד גטו ורשה, אמרו כי הוא היה חלק מהמאבק בפולנים (הרי הגטו היה בוורשה, לא?). בפולין הייתה לפני השואה מסורת של אנטישמיות, ובמלחמה פולנים רבים הסגירו יהודים לגרמנים. עובדות אלה תרמו לטשטוש ההבחנה בין מדיניות ההשמדה השיטתית של גרמניה הנאצית לבין שיתוף פעולה של אזרחים פולנים עם מכונת הרצח הגרמנית.

נוסף על כך, רבים מבני הנוער שהגיעו לפולין לא ידעו מה ייחד את פולין בזמן מלחמת העולם השנייה: פולין היא המדינה האירופית היחידה שפורקה לחלוטין על ידי גרמניה הנאצית. מוסדותיה המדיניים, הצבאיים, המקומיים, האקדמיים והחינוכיים חוסלו תוך הפיכת שטחה לאזור כיבוש גרמני ישיר. הגרמנים מחקו אפילו את שמה של פולין (אזור הכיבוש נקרא בשם המוזר "גנרל גנרמן") ומושב המושל הגרמני נקבע בקרקוב ולא בוורשה.

בכל מדינות אירופה האחרות - צרפת של וישי, הונגריה של הורטי, רומניה של אנטונסקו או הולנד - התקיימו בתקופת המלחמה ממשלות של משתפי פעולה, או שהיה מינהל מקומי שמילא אחרי הוראות השלטונות הגרמניים. רק בפולין רצחו הגרמנים כשלושה מיליון אזרחים לא-יהודים - בנוסף לשלושה מיליון יהודי פולין - כחלק ממדיניותם הגזענית שראתה בפולנים, כמו בכל

ועוד על החוק הפולני עד כאן

יוכי ריץ-אולבסקי

החוק החדש, שממשלת פולין יזמה וחקקה לאחרונה, הינו החלטה אומללה שלה. באמצעות החוק החדש הפולנים מתירים את דמם של היהודים שנרצחו בשואה פעם נוספת. יש פה ניסיון בוטה לשנות את העובדות ההיסטוריות על ידי סתימת פיות וטאטוא שלהן מתחת לשטיח. אבל החוק משיג את המטרה ההפוכה: אם הפולנים מנסים לשכתב את ההיסטוריה ולהשכיח את תרומתם לרצח יהודים, אזי אנחנו נזכיר זאת ביתר שאת. לא נאפשר בשום פנים ואופן לפולנים ליצור נרטיב חדש. לא די שרצחו וירשו, אלא עכשיו הם גם מאשימים את הנרצחים וסותמים את פיות העדים-הניצולים או קרובי משפחתם.

ברור שמחנות ההשמדה והכתובת המזעזעת "ארבייט מאכט פריי" הם של הגרמנים ולא של הפולנים. אם יש הטוענים בעניין זה, יש די אפשרויות לטפל בתיקון הטעות. אחת מהן מוצעת על-ידי ההיסטוריון פרופי שלמה אבינרי במאמר שמתפרסם כאן. אבל מכאן ועד לרחיצת הפולנים בניקיון את כפיהם, הדרך ארוכה. אין לבטל כמובן את חלקם של הפולנים "חסידי אומות העולם" שסייעו ליהודים. אך אלה היו המיעוט.

דווקא חוק כזה, שמנסה לטשטש את העובדות ולפגוע במחקר ההיסטורי, צריך לגרום לנו להפיץ ביתר שאת את מעשי הפולנים כחלק מזיכרון והנצחת השואה. זיכרון השואה הינו בגדר חובה לאומית והיסטורית לא רק שלנו, היהודים, אלא של כל האנושות. העיתוי של חקיקת החוק מציף את הדברים ומאלץ את כולנו להתעמת עם המידע ההיסטורי. איננו יכולים להישאר אדישים ולעבור לסדר היום. עכשיו איננו יכולים לשכוח את מה שידוע לנו מכלי ראשון - מפי הורינו, ששרדו על מנת לספר.

ואולי אין אנו כלל צריכים להתפלא על מעשי הפולנים בחקיקה זו, לאור מה שאנו יודעים עוד מבית הורינו, ילידי פולין ששרדו את השואה, זה עקבי לחלוטין עם התנהגות הפולנים בתקופת השואה וגם לאחר סיום המלחמה. למדתי על כך מכלי ראשון, בבית הוריי. את הזעקה והמחאה האישית שלי נגד החוק הזה אני חייבת להוריי, ילידי פולין, ששרדו את אושוויץ ומחנות נוספים, השתחררו בברגן-בלזן, עלו ארצה ובנו משפחה וחיים חדשים ומאושרים במדינת ישראל. ככת לדור שני זכיתי לגדול בבית שמח ואופטימי, שבו דיברו וסיפרו בפתיחות על תקופת השואה. אמא שלי שנאה את הפולנים שנאה עזה, וטענה שהם גרועים יותר מהגרמנים. אמא, שניגנה בתזמורת הנשים של אושוויץ-בירקנאו, הדגישה תמיד כי הגרמנים לא היו מצליחים לרצוח ולחסל את יהדות פולין כפי שעשו, לולא הפולנים האנטישמיים, ששיתפו איתם פעולה ועזרו להם בשמחה ובנפש חפצה.

אבא שלי, שבא מעיירה בשם אושנצ'ין, סיפר כיצד שכניהם הפולנים שמחו לאידם עם תחילת הכיבוש הגרמני, הרעו להם ככל שיכלו וניצלו את מצוקתם מתוך רשעות ושנאה. הפולנים חיללו את בית הקברות היהודי, ורעו בו את הפרות ואת עדרי העיזים. רמיסת קברים והפלת מצבות היו מעשים של יום-יום. לאחר גירוש היהודים, חרשו את בית הקברות, ניתצו את המצבות והשתמשו בהם לריצוף המדרכות בעיירה. אבי היה בתחילת המלחמה פרש פולני, נפצע ונלקח בשבי הגרמנים יחד עם יחידתו. הוא נאלץ לברוח מייד מהשבי בשל איומים אנטישמיים של הפולנים חבריו ליחידה, שאיימו לחשוף את יהדותו בפני הגרמנים ולסכן את חייו. לאחר סיום המלחמה, רצחו הפולנים המקומיים בעיירתו שני יהודים שחזרו בתמימותם לבייתם.

דווקא עתה, עם חקיקת החוק הפולני, חובה עלינו לספר, להזכיר ולהפיץ לכול, את האמת ההיסטורית והעובדות המדויקות על השותפות הפעילה של המוני פולנים בטבח יהודים על אדמת פולין במהלך המלחמה ולצערנו, גם לאחריה. אנחנו חייבים זאת ליהודים שנטבחו ולדורות הבאים שיזכרו ויזכירו.

יגאל יששכרוב

שרגא מילשטיין בן 85 - יו"ר ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן ישראל, חבר בוועדה המייעצת של אתר ההנצחה ברגן-בלזן.

שרגא מילשטיין, ניצול שואה וגימלאי, ששימש במשך שלוש

איפה הם

קדנציות בין השנים 1983-1998 כראש מועצת כפר שמריהו ובשנים 2005-2013 היה יו"ר "משואה" המכון לחקר השואה, מכהן כעת כיו"ר ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל. הארגון, שהוקם ב-1949 מאגד היום כ-400 מניצולי מחנה ברגן-בלזן, בכללם בני הדור השני והשלישי לניצולים, ומקיים פעילות שוטפת לחבריו בדגש על הנצחת זיכרון השואה.

את שרגא מילשטיין אני פוגש בביתו המטופח עם הגינה המוריקה בכפר שמריהו. קירות חדר עבודתו עטורים בצילומי משפחה ובתעודות הוקרה, שהוענקו לו על פעילותו מופים שונים במהלך שנותיו. הוא מצטייר בעיניי כאיש מפוכח, הבורר את מילותיו בקפידה. "ברגן-בלזן", מציין מילשטיין, "היה מחנה ריכוז בגרמניה, שהוקם על-ידי הנאצים ובו נכלאו עשרות אלפי אנשים. למרות שהמקום לא שימש כמחנה השמדה, מתו שם כ-50 אלף איש ממחלות, בעיקר ממחלת טיפוס המעינים, שהתבטאה בשלשולים ובהקאות ובמוות מהיעדר טיפול רפואי.

בעת שחרור המחנה על-ידי הצבא הבריטי ב-15 באפריל 1945 נמצאו בו כ-13,000 גופות אדם בלתי קבורות. החיילים העבירו את כל הניצולים למחנה צבאי נאצי סמוך, קברו את הנופלים בקברי אחים ושרפו את כל מחנה ברגן-בלזן על צריפיו ומתקניו כדי למנוע התפשטות מחלות."

מוקף בגדרות

מתחם מחנה ברגן-בלזן כיום הינו למעשה קרחת יער גדולה ובה ציונים לקברי האחים. לידו פועלים מוזיאון המנציח את קורות המחנה וכן מרכז תיעוד, הממומן על-ידי ממשלת גרמניה הפדראלית וממשלת נידרזקסן. במרכז מבקרים מדי שנה עשרות אלפי מבקרים ובהם בני נוער מגרמניה ומארצות אירופה. ליד מרכז התיעוד פועל ועד מנהל של אנשי המקום בחסותה של מועצה בין-לאומית, שבה חברים 20 נציגים של ניצולים מארצות שונות. המועצה עוסקת בתכני חינוך שמקבלים המבקרים בסמינרים הנערכים באתרי ההנצחה בנידרזקסן.

בחודש אפריל 2017 במלאת 72 שנה לשחרור מחנה ברגן-בלזן, נשא שרגא מילשטיין דברים באירוע שבו נכחו קהל רב ונציגים בכירים של ממשלת גרמניה, בכללם סגנית יו"ר הבונדסטאג וגם שרת התרבות של ממשלת נידרזקסן. בחודש מאי הוא הוזמן על-ידי רשויות האתר להשתתף כחבר בוועדה המייעצת של אתרי ההנצחה בנידרזקסן ובהם ברגן-בלזן.

שרגא מילשטיין נולד בשנת 1933 להוריו הלל, שהיה איש עסקים, ורבקה לבית גולדפרייד, עקרת בית שגידלה גם את בנם מרדכי, הצעיר ממנו בשלוש שנים (מרדכי מתגורר היום ברחובות, גימלאי של מפעלי ים המלח). המשפחה התגוררה בעיר פיוטרקוב,

שנה נישא לעליזה לבית שטרן, ניצולת שואה אף היא, שעלתה מצרפת באנייה "אקסודוס". ההיכרות ביניהם הייתה בקיבוץ מבקיעים (היום מושב שיתופי ליד אשקלון). יש להם שלושה ילדים ותשעה נכדים, ששניים מהם משרתים בצה"ל. עליזה, עקרת בית וספרנית בסיפריית כפר שמריהו, שנודעה כמארכת

שבה הוקם הגטו הראשון על אדמת פולין. בהיותו בן 6, במקום ללכת לכיתה א', בילה שרגא את שנותיו בגטו שהוקף בכדרות. את היילוף ביתי ויסודות החשבון למד בביתו. ב-1943 חוסל הגטו ומרבית היהודים ששהו בו נשלחו לטרבלינקה. הנותרים הועברו לשני מחנות עבודה, שהיו חלק ממאמץ המלחמה הנאצית.

היום?

למופת, נפטרה באופן פתאומי משטף דם במוח ב-1988 בגיל 64. בשנת 2000 נישא שרגא לרות גניבר, שהוריה הקימו את מפעל התמרוקים "תיא". במסגרת פעילותו הציבורית הוא הקים באנגליה, כשליח ההסתדרות הציונית העולמית, את סניף "הנוער הציוני" שם. בשובו משליחותיו בחו"ל מונה למזכיר המפלגה הפרוגרסיבית בכנסת. שרגא מילשטיין סגר מעגל ושב לכפר הנוער ע"ש מוסינזון, הפעם בתפקיד של מנהל הכפר מ-1977 עד 1985. הוא היה פעיל בכפר שמריהו, המציין עתה 81 שנה להקמתו ב-1937 על-ידי יהודי גרמניה פליטי המשטר הנאצי, שהספיקו לברוח ולהגיע לכאן לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. כיום מונה היישוב כ-700 בתי-אב עם כ-2,300 תושבים, ביניהם כ-30 משפחות של דיפלומטים.

שרגא, מרדכי ואביהם עבדו במחנה בוגאי, שבו עסקו היהודים בחיתוך בולי עץ מיערות הסביבה, שיועדו לכונקרים של הצבא הנאצי בחזית. ב-1944 עם התקדמות הצבא הרוסי חוסל מחנה בוגאי והם עברו למחנה הריכוז בוכנוואלד. באחד הערבים אסף האב את שני בניו ואמר להם: "אנחנו צריכים להיפרד. תזכרו את שמותיכם ותדעו שיש לכם דוידים בארץ ישראל, כי כנראה לא נתראה יותר."

"למחרתי", מספר שרגא, "סיפרו לי שאבי הלל הוצא להורג והוא בן 45. עד היום אינני יודע איך ידע מראש שלא נתראה יותר ומה הסיבה שבגללה הרגו אותו. בסמוך לאירוע זה, הופרדתי מאחי ונשלחתי למחנה ברגן-בלזן. אמי הגיעה לברגן-בלזן ממחנה אחר ונפטרה בגיל 43, עם שחרור המחנה. כילד בן 12 חלומי היה

משנת 1982 ובמשך עשרים שנה, כיהן מילשטיין כחבר הוועד המנהל של בית הספר האמריקני הבין-לאומי בישראל, שפעל בכפר שמריהו עד 2007 ונמצא היום באבן יהודה. תולדות רכישת שטח בית הספר הם סיפור מעניין בפני עצמו. בספרו האוטוביוגרפי "מסע חיים", שיצא בהוצאת משרד הביטחון, כותב מילשטיין: "בשנות החמישים של המאה העשרים, שנות הצנע והעלייה ההמונית, היה מחסור גדול בישראל באוכל. ארצות-הברית סיפקה לישראל מעודפי המזון שלה קמת, חמאה ואבקת חלב, אך מאחר שלישראל לא היה מטבע זר לתשלום, הוסכם כי התמורה תישאר בארץ במטבע ישראלי. ממשלת ארצות-הברית מצאה את עצמה בסוף שנות החמישים עם סכומי כסף נכבדים בלירות ישראליות, ובהם החליטה לקנות שטחי קרקע בכפר שמריהו ובהרצליה פיתוח, שעליהם הוקם בית הספר האמריקני הבין-לאומי וגם כמה עשרות בתי מגורים לדיפלומטים של ארצות-הברית. ערך הנכסים האלה עלה מאוד במשך השנים ותומס פיקרינג, שגריר ארצות הברית בישראל בשנות השמונים ולימים שגריר באו"ם, העיר באוזני כי זאת הייתה כנראה אחת ההשקעות המוצלחות ביותר של ארצות-הברית בישראל."

שרגא מילשטיין ואשתו עליזה עם נשיא המדינה חיים הרצוג ואשתו אורה בחגיגת יובל כפר שמריהו ב-1983

לשרוד את השואה על-אף תנאי החיים הקשים בה. כל תקופת היותי במחנה ברגן-בלזן העסיק אותי החיפוש אחרי אוכל, כדי לשרוד יום נוסף. כילדים לא עמדנו במסדרים, כפי שחויבו לעשות זאת המבוגרים, והתרוצצנו סביב המטבח של הקצינים כדי ללקט שיירי מזון שנזרקו משם לאשפה. לאחר שחרור המחנה על-ידי הבריטים, הזמין הצלב האדום השוודי ילדים ונשים מניצולי המחנה לתקופת החלמה בשוודיה. המעבר לשוודיה היה עבורי מעבר לעולם אחר: מגרמניה ההרוסה והמופצצת - אל מרחבי הירק ושפע המים של שוודיה. שהינו בארץ זו עד שנת 1947."

שלושה ילדים

שרגא ואחיו מצטרפים במסגרת "עליית הנוער" לקבוצה שבחרה להגיע לארץ ישראל. הם מגיעים לצרפת ובחודש מרס 1948 מפליגים באניית "קדמה" ממרסיי לנמל חיפה באמצעות מסמכים מזויפים. שרגא מסיים את לימודיו בבית הספר בכפר הנוער ע"ש בן-ציון מוסינזון בהוד השרון. הוא סיים סמינר למורים בבית הכרם בירושלים בשנת 1952. באותה

מילשטיין סבור, שמחנות הריכוז כמו בוכנוואלד וברגן-בלזן, אשר בהנחתם משקיעה ממשלת גרמניה משאבים רבים, ראויים לביקור של משלחות נוער ישראלי לא פחות ממחנות הריכוז שבפולין. הוא מרבה בקריאה על השואה ומתרכז במסקנות הנובעות ממנה על חיינו כעם, הן מהבחינה היהודית והן מהבחינה האנושית של הבכנה וסובלנות כלפי האחר.

"אנחנו ניצולי שואה", מדגיש שרגא מילשטיין ומוסיף: "לא בכרנו כאנשים מרי נפש. רבים מאיתנו שמחים שזכינו לחיות בתקופה שבה קמה מדינת ישראל ולנו היה חלק ולו קטן בהקמתה. היום, יותר מ-70 שנה לאחר תום השואה, רוב הניצולים מסתכלים קדימה, חיים מיגיע כפיהם ומחסכונותיהם שצברו במהלך עשרות שנות עבודתם ופעילותם. לגבי אנשים הסובלים ממצוקה כלכלית - המדינה צריכה לסייע להם ללא קשר לשואה."

על אמה טוני דריילינגר

חייה, היה הנצחת זכר השואה. בפעילותה זו הקיפה אלפי בני נוער, תלמידים, ביניהם תלמידי בית הספר למשחק "בית צבי", חיילים ובני הדור הצעיר ברמת גן. היא אף הנחילה את הזיכרון של השואה לצעירים ברחבי הארץ ומחוץ לה. מדובר בפעילות איסוף, הנצחה, תיעוד, מחקר, פרסום, חינוך. היא עשתה כן בתחושת שליחות ודחיפות עצומה. בכל מקום שבו דרכה כך רגלה, סיפרה את סיפורה האישי המופלא, ועם יכולת הסברה מופלאה ונדירה תיארה באילו מבחנים עליונים של אומץ וגבורה עמדה. היא הייתה ממקימי וממנהלי ארגון "שארית הפליטה ברגן-בלזן" - הארגון הגדול ביותר של ניצולי שואה בישראל, וייצגה אותו באירועים בארץ ובעולם.

אמא סייעה להקמת המוזיאון החדש שנפתח באוקטובר 2007 בגרמניה, באתר מחנה ברגן-בלזן, ע"י ממשלת נידרזקסן. המוזיאון מתאר את זוועות מחנה הריכוז, ואת שיקום חיי הניצולים במחנה העקורים, שהוקם לאחר השחרור. אמא זכתה להוקרה מיוחדת וסיפורה הונצח בווידאו במוזיאון זה, המשמש לחינוך ולזיכרון השואה בקרב משלחות נוער מגרמניה ומכל רחבי העולם. סיפורה וסיפור משפחתה אף הונצח בסרט "מחכים למולדת", שהופק ע"י הבמאית הגרמנית אנגלה זונטג עבור רשתות הטלוויזיה בגרמניה. הסרט, המספר את סיפורה האישי בשואה, עלייתה וקליטתה ברמת גן, הוצג עשרות פעמים בטלוויזיה הגרמנית ובמהדורות חדשות בעולם. הסרט זכה בשנת

2011 במקום ראשון בפסטיבל הסרטים היהודי הבין-לאומי בטורונטו, קנדה. כמו כן הונצח סיפורה בראיון ווידאו במסגרת פרויקט ההנצחה הידוע של הבמאי האמריקני סטיבן שפילברג, ובסרט "עבור מי שרדנו" של מרינה סוראל ז"ל. בשנת 2013 כתבנו יחד עמה את הביוגרפיה "לחיות ולספר - שיחות עם טוני ויוסף דריילינגר".

מולי ופיני דריילינגר

טוני גוט נולדה ב-1.3.1926 בכפר הקטן יאנוב בחבל גליציה שבפולין. בת לאביה פנחס ולאמה ציפורה, אחות לשני בנים שמעון וגרשון וללאה אחותה הצעירה. ב-1939 כשפרצה מלחמת העולם השנייה, האזור נכבש ע"י רוסיה הסובייטית. בשנת 1941 כבשה גרמניה הנאצית את האזור מידי הרוסים. החיים השתנו לרעה. אירע הנורא מכול: שכנים אוקראינים התנפלו על ביתה המבודד של משפחתה ורצחו את שני הוריה, סבתה ואחותה הצעירה. רק טוני ואחיה גרשון נותרו דרך נס בחיים.

בגיל 15 אמנו נלחמה לשרוד בסביבה אכזרית ועויינת, בודדה לנפש. החלטתה הייתה מהירה, אמיצה ונועזת: היא התחזתה לנערה אוקראינית נוצרייה ונסעה לעבוד בגרמניה, בתוך לוע הארי. בשנת 1944 נערה אוקראינית מגלה את זהותה ומסגירה אותה לגסטפו. זה חושד בה כי לבד מהיותה יהודייה היא אף משמשת מרגלת מסוכנת, וזאת בשל שליטתה במספר רב של שפות. היא עוברת עינויים ונשלחת לאושוויץ בתור אסירה פוליטית ויהודייה מסוכנת.

עם תחילת חיסול אושוויץ מצליחה אמא להסתכן בחשאי לרכבת, שהובילה את מפקד המחנה ואת התזמורת של אושוויץ למחנה ברגן-בלזן הנורא. שם היא מצליחה לגבור על מחלות ורעב מחרד ולשרוד עד אפריל 1945. כשהאנגלים משחררים את המחנה, היא בקושי שבה לחיים וקמה על רגליה ממחלת טיפוס ארוכה שהביאה כמעט לקיצה. לאחר שיחרור ברגן-בלזן היא הכירה את יוסף דריילינגר, יליד גרמניה, אף הוא ניצול המחנה, והשניים נישאו במחנה. בשנת 1946 נולד בנם הבכור, פנחס, מילדי מחנה ברגן-בלזן הראשונים שנולדו לאחר השחרור.

בשנת 1947 עלתה המשפחה הקטנה לפלשתינה והתיישבה בשכונת נחלת גנים ברמת גן. בשנת 1950 נולד בנם השני מולי. טוני עבדה במשך שנות החמישים והשישים כמטפלת בילדים וכמבשלת ואף הייתה פעילה בוועד ההורים ובפעילות קהילתית בשכונה.

בשנות השבעים, כשהגיעו גלי העלייה הראשונים מבריה"מ לשעבר, אמא החלה בפעילות התנדבותית ארוכה ועשירה למען קליטתם בארץ. תחילה בויצ"ו ברמת גן ומאוחר יותר, בראשית שנות ה-90 כשגל העלייה גבר, בלשכה המשפטית בנעמ"ת. בעיית הפליטות והזרות נגעה לליבה, ופעילותה זו הייתה לה כיעוד. היא ניצלה את שליטתה ברוסית ובאוקראינית כדי לעמוד לרשות העולים עם שירותי תרגום והדרכה איך לנהוג אל מול שירותיות הרשויות. מאות משפחות של עולים חדשים מרוסיה חבות לה את התערותם הטובה בארץ.

אך ללא ספק היעוד המרכזי, לו הקדישה במסירות עליונה את

תרצה זאבי כותבת לטוני דריילינגר

דודה טונקה - טוני יקירתי,

מאז נולדתי ליווית אותי בכל שנות ילדותי, בחרותי, נישואיי, תמיד-תמיד.

את אמי, סָלָה, חברתך, שהיית כאחיות, פגשת במחנה האימה אושוויץ כשעמדתן בתור, ממתנות להטבעת המספר על זרועותיך בידי הנאצים המנוולים יימח שם, והמספר המוטבע היה מספר עוקב.

ישנתן באותה מיטת קומתיים, נשלחתן למחנה ברגן-בלזן לעבודות כפייה, וגם שם הייתן ועבדתן ביחד.

לאחר שחרורכן, ולאחר שהיכרתן את דוד יוזק - בעלך - ואת איגנץ אבי, ליוויתן אחת את השנייה לחופה.

טובילה,

את זאת שקיבלת אותי לרועותייך ביום שנולדתי, גידלתן יחד את פיני ואותי, וכשעזבתם לפלסטטינה - ארץ ישראל, ליוויתן אתכם לרכבת.

כשעלינו ארצה, הגענו לרמת-גן אל דודי, ואיך ייתכן שלא? - גם אתם התגוררתם שם בעקבות האח של יוזק.

כל ימי ילדותי, חגים, שמחות, טקסים, מפגשי קלפים של ההורים מדי יום שישי - הכל ביחד.

דריילינגר ומנדלינגר...

כל ימי הבחרות שלי, על ההכרזה של נישואיי לדני היית מהראשונים לדעת, וכמוכן הלכת איתנו לבחור את הכיבוד שיוגש בחתונתנו. גם לברית המילה של אחי דובי וגם לבר-מצווה שלו, בחרת איתנו את הכיבוד.

אם זו לא ברית עולם, מה כן?

לאחר מות אבי איגנץ לא הפסקתם להגיע לביקורים תכופים.

קשה לדבר עלייך בלשון עבר, אבל זוהי עובדה עצובה, ולצערי מוגמרת.

לכי לשלום, אשה יקרה, נדיבה, מסורה ואוהבת.

לעולם ניצור אותך בלבנו.

טרסקה

מבין ההריסות צמח לו פרח

ממש מבין החורבות

יכול היה לבחור לנכול

יכול היה לבחור שלא להיות

אך בכוחות של פרח רך שזה עתה הִנְךָ

מצא את דרך החיים והשמחה ושם לסבל קץ

הרימה עלמה את מבטה אל-עלי ידעה שעתידה לפניה

ומי האמין שיעמדו פה היום ניניה, נכדיה ובניה

סבתא פרח, מוגן ורחב לב

תמיד עם חיוך, תמיד עם זוהר, פרח מלבלב

הענקת לנו כוח ושיעור על החיים

גם מבין ההריסות צומחים פרחים.

פנחס ואני העמדנו לאמא 17 נינים. המשפחה הייתה גאוותה הגדולה. זהו ניצחונה הגדול, הייתה אומרת. אמא תמיד אמרה "החיים נמשכים": אמנם היא ואבא עברו זוועות, ויש תמיד לזכור את העבר, אך אל לנו להיכלא בבית סוהר של הזיכרונות. להיפך, מחוויות העבר יש להקרין רצון לאנושיות ואוניברסליות בחיים בהווה. אחד הלקחים היה כי יש להתייחס לכל אדם כאל שווה ערך. הם חינונו אותנו לפעול למען הצדק, לחתור לשיוויון ולשמירת זכויות כל בני האדם. ולחוש אחריות כלפי כל המתרחש סביבך, בקהילה, בחברה, במדינה ואף בעולם. משפחתנו חמה

ואוהבת ומלוכדת בעיקר הודות להוריי. הם יצרו קשרי אהבה וחברות עמוקה עם הנכדים והנינים המוכשרים, שהשיבו להם אהבה והערכה עמוקים. הנכדים והנינים אהבו לבקר את סבתא וסבא בכל רגע פנוי, לקבל חיבוק אוהב, לשמוע שיחות מעניינות ולספוג את החום שהקרינו. הם היה מאד גאים על הישגיהם של הנכדים בצבא וראו בהם ניצחון על הנאצים, שהתייחסו ליהודים כאל אבק אדם וכאל מספרים.

אמא זכתה באות "יקיר העיר רמת-גן" ב-2016 על פעילותה להנצחת זיכרון השואה ולעשייתה בהתנדבות למען קליטת עליה. אמא הייתה הגזע של המשפחה עם זיכרון נדיר לכל אירועי החיים שלנו. היא לא הלינה על דבר, לא ביקשה דבר לעצמה, הסתפקה במועט. תמיד הושיטה יד תומכת לכול. היא הייתה בעלת תחושת מעורבות ואחריות לגבי כל מה שמתרחש במדינה, בפוליטיקה, בחברה ובכלכלה. היא הייתה אשת-מצפון ושוחרת שלום מושבעת, ודיברה על זה בגלוי, גם כשכיווני המוסר העתיקו מקומם במדינה. כל זאת גם כשאיבדה כבר את מאור עיניה. העבר הנחיל לה דווקא אופטימיות וחיפוש משמעות ואת והאופי החזק ביותר.

אמא היתה שייכת לדור שמבחנו היה עליון - לשרוד את זוועות השואה, לגייס כוחות מחודשים, להתעלות ולבנות משפחה, ומעבר לה - גם חברה ומדינה. ההצלחה שלה ושל אבא עברה את כל המשוער. אזרחי המדינה כולם חייבים לבני דורם של הורינו חוב גדול. זהו דור שהיו בו בני אדם גדולים ביותר, יותר מכפי שנוכל להבין אי פעם.

אנחנו מאד אוהבים אותך, אמא, נזכור אותך לעד ואנחנו מביטיחים לשמור על כל המשפחה שדאגה לך במסירות אין קץ ושאותה כה אהבת.

יהי זכרך ברוך.

בגיליון 7 עמודים 10-11 פירסמנו כתבה על הספר "לחיות ולספר" - שיחות עם טוני ויוסף דריילינגר.

Chanukah Party

December 2017

מסיבת חנוכה תשע"ח

דצמבר 2017

Belsen Members in Israel are celebrating

Arie Olewski

On a pleasant December evening, we gathered at the Reich Center in Tel Aviv, in a festive atmosphere, for our annual Chanukah party. After personal friendly meetings, dozens of members of the Bergen-Belsen organization and their families were seated at the tables, enjoying delicious refreshments, including Chanukah donuts and traditional "latkes".

Shraga Milstein, chairman of the organization, welcomed heartedly the participants and thanked the organizers of the event Jochi Ritz-Olewski and Tirza Zeevi.

In the best tradition, Shmuel Raber lit seven candles of Chanukah, and this time the candle lighting was especially festive, for it was shared by three generations: Shmuel, his son and grandson. We were all excited and sang together songs of the holiday.

Arie Olewski told the audience about the Prince of Hanover, friend of the organization, who had recently married and sent us greetings with a picture of his wedding.

Rachel Rubin introduced two young girls from Ra'anana, Li and Mor, who had been accompanying her for the past 6 years, and prepared a drawing of her and her brother's arrival in Auschwitz. The painting was prepared from a photograph taken in 1944 by the Nazis. Everybody was moved by the story and the painting which were very impressive and touching.

In the artistic part of the evening, Hezi Poznansky took us on a unique journey: "The Magic of Money" - Zionism through the hole in the Coin. It was amazing to discover the so called "adventures" of coins in the Land of Israel.

At the end of the evening, newly published copies of "Our Voice" No. 14 were distributed to the members.

Many thanks to Itzik Rubin for his charming photos. Some are presented here and speak for themselves.

הסיפור והציור הרשימו ונגעו לליבנו.

האספן והמספר חזי פוזננסקי לקח אותנו למסע "קסם הכסף" - ציונות דרך החור שבגרוש, והפליא לתאר את עלילות המטבעות בארץ ישראל.

חברת ההנהלה תרצה זאבי, הינחתה את האירוע.

לסיום הפצנו את הגיליונות הראשונים של "הקול שלנו" מס' 14.

תודה לאיציק רובין שכרגיל הקסים בתמונות שצילם וחלקן מובא כאן.

חברי בלזן בישראל חוגגים אריה אולבסקי

גם הפעם חזרנו אל בית רייך בתל-אביב, לאולם שכולו אור. עשרות חברות וחברי הארגון ובני משפחותיהם הסבו אל שולחנות, לאחר שהיטיבו ליבם בכיבוד הטעים ושמחו להתראות זה עם זה במפגש חברים לבבי.

יו"ר הארגון, שרגא מילשטיין פתח את הערב וקידם את פני הנוכחים בברכת חג אורים שמח. הוא הודה לחברות ההנהלה יוכי ריץ-אולבסקי ותרצה זאבי על ארגון האירוע.

כמיטב המסורת החבר שמואל רבר הדליק נר שביעי של חנוכה, והפעם הייתה ההדלקה חגיגית במיוחד, שכן השתתפו בה שלושה דורות: שמואל, בנו ונכדו. כולנו התרגשנו ושרנו יחד משירי החג.

אריה אולבסקי סיפר על ידיד הארגון, הנסיך לבית הנובר, שהתחתן לא מכבר ושולח אלינו ברכות עם תמונה מחתונתו.

רחל רובין הציגה שתי נערות מרעננה, לי ומור, שמלוות אותה מזה 6 שנים, והכינו לה ציור המתאר את ההגעה שלה ושל אחיה לאושוויץ. הציור הוכן על פי תמונה שצולמה ב-1944 בידי הנאצים.

מכתבים למערכת

תגובה לרשימה של מאיה בנבנישתי בגיליון 14

מאיה היקרה,

אני מרשה לעצמי לכתוב לך כמעריצה של משפחתך המיוחדת, המייצגת את עצמה ועוד כל כך הרבה אחרים, כל אחד עם הייחודיות שלו.

קראתי את המילים שלך במגזין "הקול שלנו" והתרגשתי לשמוע על החוויה שלך בברגן-בלזן.

רציתי לומר לך שלמרות שאני יודעת כל כך מעט על סבא-רבא רפאל וסבתא-רבתא רחל, הם גם השפיעו על חיי, הודות לאחיה של סבתא שלך (דוד רבא) אריה. בחרתי לחפש ולשמר את סיפורו של אדם יוצא דופן, סמי פדר, ולמדתי באמצעות אריה על אנשים יוצאי דופן אחרים כמו סבא-רבא וסבתא-רבתא שלך, ובוודאי סבתא שלך ואריה.

שמירה על הזיכרון של כל אלה, כפי שכתבת בעצמך במאמר, היא מה שמעניק משמעות לחיינו, והתמיכה בפעילויות נחרצות - כפי שזה התבטא בשיקום החיים במחנה העקורים ובתיאטרון הקאצט של סמי פדר - היא כה חיונית כיום בחברה שלנו ונתקלת בקשיים רבים מאוד.

הרגישי שאני מלווה אותך, והיי בטוחה כי אני חולקת איתך את הגאווה הגדולה במשפחה האמיצה שלך.

חיבוק חם מברזיל,

לסלי

לסלי מרקו כתבה דוקטורט על התאטרון-קאצט של ברגן-בלזן, על סמי פדר וסוניה בוציקובסקה-ליזרון.

Dear Maya,

I allow myself to write you as an admirer of your special family, representative itself of so many others, each one with its uniqueness.

I read your words in the magazine "Our Voice" and I was emotioned to hear about your experience in Bergen Belsen.

I wanted to tell you that although I know so little about your great grandparents Rafael and Rachel, they also marked my life, thanks to your grandmother's brother (great uncle) Arie. I chose to search and rescue the story of an extraordinary man, Sami Feder, and I knew through Arie about other extraordinary people as your great grandparents and for sure your grandmother and Arie.

Preserving the memory of all of them, as you wrote yourself in the article, is what brings meaning to our lives and support different kind of resistances (as it was the rehabilitation of life at the DP camp and Sami's Feder Theater resistance), so much necessary currently at our present society, so plenty of difficulties."

Feel accompanied by me and be certain that I share with you that great pride for this your brave family.

A warm hug from Brazil.
Leslie Marko

יום השואה הבין-לאומי

פרופ' שאול לדני

הכל התחיל במרתון. כן, זה אינו תירוץ. עיריית ירושלים החליטה לארגן ב-2011 את "מרתון ירושלים הראשון". (כך לפי ספירת העירייה; לפני הייספירה" הזו התקיימו בעיר מספר מרתונים קודמים שבכולם השתתפתי). לפרסום האירוע ברחבי העולם העירייה הזמינה על חשבונה מספר עיתונאי ספורט זרים. אחד מהם, אנדראה סציאבון האיטלקי, שבצעירותו התחרה בהליכה, ידע אודותי ולפני בואו התקשר אליי בטלפון. כששמע שאשתך באירוע ובמרתון המלא, קבע עמי ללוותני בהליכה בתחרות. במהלך המרתון, בנוסף להסברים ההיסטוריים שקיבל ממני על כל האתרים לאורך הדרך, שוחחנו גם באנגלית על נושאי ההליכה בעולם. כמי שקרא עוד קודם את המהדורה האנגלית של ספרי האוטוביוגרפי King of the Road - From Bergen-Belsen to the Olympic Games, הוא החליט בתום המרתון לכתוב עליי ספר ביוגרפי. הוא בא לראיין אותי בביתי, ובביקור נוסף ראיין את אשתי שוש, את בתי דנית ואת אחותי מרתה. ספרו, שיצא לאור בראשית 2012, נשא כותרת באיטלקית בשם "5 טבעות וכוך אחד".

בספטמבר 2012 נערך, כמדי שנה, יריד הספרים הבין-לאומי במנטובה שבאיטליה. המו"ל של הביוגרפיה דאג שאנדראה יוזמן ליריד כאחד הסופרים המוכבדים שניתנה לו במה להרצאה ולדו-שיח עם הקהל, ובאופן חריג הזמינו גם אותי - נושא הספר - והתייחסו אליי, גם בקשר להרצאה, כאילו הייתי הסופר. יריד מנטובה הוא יריד מכובד, וסופרים ישראלים מובילים השתתפו בו בעבר. באותה שנה השתתפו בו אתגר קרת הישראלי וכלת פרס הנובל האמריקאית טוני מוריסון. במקביל הוזמנתי לעוד שני אירועים: חגיגת הזכייה במדליית זהב אולימפית במינכן 40 שנה קודם לכן של ההולך פטר פרנקל, והשקת הסרט במינכן על הניצולים מהטבח באולימפיאדת מינכן - שאני אחד מהם. ביריד הספרים באה לבקר בתוקף תפקידה עופרה פרחי - נספחת התרבות של שגרירות ישראל באיטליה.

בינואר 2013 יזמה שגרירות ישראל ברומא מספר אירועים לציון יום השואה הבין-לאומי. עופרה פרחי המליצה לממונה בשגרירות על אירועי יום השואה, להזמין אותי לאירוע. ההזמנה הפתיעה אותי וכללה הרצאה בפני כאלף סטודנטים באוניברסיטת קלבריה. קדם לה מרוץ זיכרון, 4 הרצאות באוניברסיטת בולוניה ובסניף שלה בכורלי (ובכלל זה בכינוס שארגנה חוקרת השואה פרופ' מאורה דה-ברנרד), והרצאה בטורינו; הכל תוך 5 ימים.

בשנת 2014 זכה הספר הביוגרפי אודותי שכתב אנדראה בפרס יוקרתי כספר הספורט הטוב ביותר באיטליה באותה השנה. איגוד הקהילות היהודיות באיטליה, שד"ר נעמי די-סגני עומדת בראשו, החליט לציין בציבור הרחב את יום השנה הבין-לאומי של 2017 באמצעות "מרוץ זיכרון" ל-10 ק"מ דרך מרכז רומא (הזנקה ע"י מפכ"ל המשטרה וסגן ראש העיר), ועיי כינוס משפטיים. שוב הזמינו אותי להשתתף בשני האירועים. הדגשתי שאיני משפטן אך זה לא פטר אותי מלנאום בכינוס. המארגנים הציגו אותי כניצול ברגן-בלזן (במחנה הריכוז הייתי עצור חצי שנה בגיל 8) וכניצול הטבח באולימפיאדת מינכן, והציעו לי לדבר על זיכרונות מהמחנה. התוצאה שימחה את המארגנים והשיבה את המטרה של מינעת השכחה של זיכרון השואה בקרב רבים בציבור הרחב: האירועים דווחו בעשרות ערוצי טלוויזיה, עשרות שידורי רדיו ועוד יותר כתבות בעיתונים. בכולם השתתפתי. אגב, נאומי בכינוס הופיע במלואו בחוברת המדעית שיצאה מאוחר יותר לסיכום הכינוס.

לכן, כשאיגוד הקהילות היהודיות באיטליה תכנן את אירועי יום השואה הבין-לאומי בסוף ינואר 2018, שוב הזמינו אותי. לא, זה אינו תענוג. את אשתי הנכה השארתי עם המטפלת. שני הכלבים שלי לא טיילו בהיעדרי, ואחד מהם אף נשאר קשור כל הזמן.

ישראל וצוותו, ישבו במעגלים החיצוניים.

כל שרי החוץ נאמו; כמעט כולם קראו נאומים מודפסים. נאומים קצרים. הרושם שהצטייר אצלי: אחד בפה ואחד בלב. הרגשה זו התחזקה בי כאשר דיברו שרי החוץ של קרואטיה, פולניה וסלובקיה. שונים לחלוטין היו דבריו של שר החוץ המקדוני. הוא הדגיש כי אביו ראה כמו עיניו איך רצחו יהודים, וסיפר לו כי השואה אכן קרתה והיא אמת למרות המכחישים. כמצופה, בין הנאומים של יושבי שולחן הנשיאות, רק נאומיהם של צחי הנגבי, רון לאודר, ומנכ"ל הקונגרס היהודי העולמי הדגישו את המציאות המרה של האנטישמיות. נאומו של הרב לאו - שלא מן הכתב - ריגש את כולם, כולל אותי, למרות הייחוסו שצברתי במהלך חיי.

הכנת ההרצאה - בנושא שלא היה בתחום התמחותי או עיסוקי - הטרידה אותי במשך שלושה שבועות. בהיותי בחייל נמנעו ממני אימוני היומיים לקראת המרתונים והאולטרה-מרתונים, וגם לא יכולתי ליהנות מתחביב האספנות שלי. אך כמוכן ידעתי שזו חובתי המוסרית, ואני יכול לעזור למניעת השכחה ולמלחמה באנטישמיות.

לאור הצלחת מרוץ הזיכרון ברומא בשנה הקודמת, אורגן הפעם מרוץ הזיכרון של 2018 ביום הזיכרון עצמו בבולוניה. המרחק היה 12 ק"מ. אנדראה בא ביוזמתו ללוותני. גם עופרה פרחי - שבינתיים קודמה לסגן שגריר - וגם ד"ר נעמי די-סגני השתתפו. המרוץ לא היה שייגרת. עצרנו מספר פעמים: להניח פרחים או זרים ליד אנדרטה לזכר קורבנות השואה, ליד מצבת הפרטיזנים

אחרי הצהריים התקיימו הרצאות בפאנלים, במקביל בשני אולמות. הוקצתי לפאנל של "מלחמה באנטישמיות באמצעות חינוך וספורט". האולם היה מלא. על פי התכנון המוקדם הוקצבו לי 10 דקות, ולאור מגבלה זאת, כאמור במשך שלושה שבועות, תכננתי את הרצאתי. ברגע האחרון הודיע יו"ר המושב לכל הנואמים שלרשותנו עומדות רק 5 דקות. איך שהוא עמדתי בכך, מבלי לגעת בכל הנקודות שרציתי ותכננתי. בתום המושב, סגן השגריר שנכחה בהרצאתי, אמרה לי שהיה מרגש.

בערב התקיימה קבלת פנים מטעם שר החוץ האיטלקי למשתתפי הכינוס בכנין היסטורי מפואר, וילה מדמה. אולי בעבר הרחוק היה זה המעון הרשמי של הפילגש של האפיפיור? ראש הכנסייה היוונית-אורתודוקסית במערב-אירופה, שנאם בפתחת הכינוס ונוכח בפאנל שלי, ביקש שאבהיר לו את דברי שלפעמים התגובה החינוכית המתאימה להבעת אנטישמית צריכה להיות אלימה בעצימות נמוכה... לא בטוח ששכנעתי אותו, אך יהודים ששמעו את דבריי הסכימו איתי. למלוני הגעתי בחצות. למחרת בערב הייתי כבר בבית.

נשיאת ארגון הקהילות היהודיות באיטליה שלחה לי לאחר מכן עשרות קישורים לקטעי עיתונות, מדורי טלוויזיה ורדיו שנתנו כיסוי לאירועי יום השואה באיטליה. היא כתבה שישמחו להזמיני גם בשנה הבאה. בשביל זה אצטרך לחיות שנה נוספת...

האיטלקים שנרצחו, ליד בית הקברות היהודי, ליד שלט עם שמות הנרצחים על קיר בית הכנסת, וליד האצטדיון של קבוצת הכדורגל של בולוניה. אצטדיון זה נקרא לפני שנים ספורות ע"ש המאמן היהודי הונגרי ארפד ווייס, שהביא את קבוצת הכדורגל המקומית לזכייה באליפות איטליה, ונרצח באושוויץ. בפתח האצטדיון, מתחת לשלט שמתאר את סיפורו של ווייס, המתינה לנו קבוצת הנוער עם מאמניה ומנהליה. לאחר הנחת הזרים, הנאום והברכות שלי באנגלית שתורגמו לאיטלקית, הילדים ניגשו אליי, אחד אחד, ולחצו את ידי. מלוויי אמרו לי שזה היה מרגש. באותו יום נפתחה במוזיאון היהודי בבולוניה תערוכה על ארפד ווייס. בתום המרוץ, כשעודנו בכנסייה ספורט, נערכה קבלת פנים בקהילה, ושלוש שעות לאחר מכן כבר נסענו ברכבת לרומא.

למחרת המרוץ, ביום שני, נערך במשרד החוץ ברומא הכינוס גבד אנטישמיות בחסותו של שר החוץ האיטלקי. השתתפו בו עוד 54 שרי חוץ (כן, חמישים וארבעה!!). בשולחן הנשיאות וליד שר החוץ האיטלקי ישבו הרב ישראל-מאיר לאו (כנציג היהדות) ונציגי דתות אחרות, ד"ר נעמי די-סגני כנציגת יהדות איטליה, רון לאודר - נשיא הקונגרס היהודי העולמי, ח"כ צחי הנגבי - השר לקשר עם התפוצות של מדינת ישראל, ועוד שני היסטוריונים יהודיים. מולם, בצורת האות חית, ישבו 54 שרי החוץ, ובתווך - הנואמים בפאנלים, ביניהם גם אני. קהל המוזמנים, כמו שגריר

מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל בשיתוף עם "יד ושם" ומכון שלום הרטמן קיימו כינוס בן יומיים בחודש פברואר 2018, בבית ווהלין בגבעתיים. הכינוס זכה להתעניינות רבה בקרב חברי הארגונים השונים, והאולם היה מלא מפה לפה.

קולט אביטל, יו"ר מרכז הארגונים, שפתחה את הכינוס, הזכירה בדבריה שלושה אנשים יוצאי דופן, שתרמו רבות לחברה הישראלית ונפטרו לאחרונה: **נאווה סמל**, **אהרון אפלפלד** ו**חיים גורי**, וציטטה משירו האחרון של גורי.

שלמה גור נציג ועידת התביעות, ציין את העיתוי החשוב של הכינוס, בעת שממשלת פולין מנסה לטשטש את הזיכרון. הוא הדגיש את חשיבות החינוך ועיצוב הזיכרון. זה חשוב בעתה עוד יותר משהיה, מאחר שפוחת והולך מספר הניצולים שיספרו את סיפורם מכלי ראשון.

בדברי הברכה שלו, אמר **אברהם דובדבני**, יו"ר ההסתדרות הציונית העולמית, כי העם היהודי הוא עם זוכר.

אבנר שלו, יו"ר הנהלת "יד ושם", דיבר על "ציווי זיכרון השואה - פניו לאן?" מאין באנו עם ציווי הזיכרון ולאן אנו הולכים. הציווי הוא תולדה הכרחית של הזעקה שבאה משם. יצחק כצנלסון שואל מי יבכה לנו? - על אומות שהרגו את כולנו, למעלה משישה מיליון. אמנם העם היהודי הוא עם זוכר, אולם לא הצלחנו למצוא הסכמה על התכנים המרכזיים שאותם ברצוננו לזכור. לדוגמה: הטקסים שהמדינה ניסתה להוביל. מנחם בגין רצה לחבר את יום הזיכרון לשואה עם תשעה באב, אולם ציבור הרבנים התנגד לכך. יש כיום רצון של אנשים צעירים לקיים סוג של זיכרון. ישנה אנרגיה חיובית שמבקשת להתחבר. אם נתבסס רק על כך, הרצון של הדור הרביעי ייעלם ולא יימשך. איך זה רלוונטי להם? זו אחת השאלות שעולות. ביידי ושם מרגישים רידוד של הידע - חסר ידע בסיסי. מה זה אומר להם כאשר הם מעצבים את הזהות שלהם? הצורך קיים, אבל מה המשמעות שאנו נותנים לצורך הזה? שלו הדגיש כי המאבק על הזיכרון לא צריך להיות מושפע פוליטית. יש לפעול בתוך שני מעגלים: אחד מהם הוא מהי המחויבות שלנו להמשך יצירה יהודית פלורליסטית, ואין לקבוצה אחת מונופול על כך; זה כולל יהודים שחיים מחוץ למדינת ישראל שרוצים לזכור. צה"ל הצליח להתוות דרך שלא מאמצת רק גישה אחת אלא פותחת אופקים שונים. "יד ושם" עובד על כך עם צה"ל. אנו מתמקדים במרכזיות של ההתמודדות של האדם בשואה עם ערכים אוניברסליים. יש חשיבות למתן ביטוי אישי. המנועים של הזיכרון פעלו עד כה ברמה הציבורית-מוסדית, ברשויות מקומיות וגורמים אחרים. היום הציבור מבקש משהו יותר אישי, וזה מתבטא בייזכרון בסלון בקבוצות קטנות, שתקבלנה השראה מניצולים. מחפשים טקסט קבוע על מנת לתת ביטוי לצורך שקיים. התבקשו על-ידי צה"ל לכתוב טקסטים שיהיו מקור לשיח בקבוצות קטנות. הכנו ביידי ושם "לצבא ערכה בשם "קולכם שמעתי". המשמעות תלך ותתגבש על-ידי בניית מדרש שהולך ונוצר מול עינינו. חשוב לנו לעודד את היכולת להביא אנשים צעירים לרצות לקיים את הזיכרון.

הרב די"ר דניאל הרטמן, נשיא מכון שלום הרטמן, דיבר על "זיכרון השואה לימינו". האדם מספר סיפור ורוצה להעבירו לדור הבא. זיכרון שונה מהיסטוריה. בזיכרון, השאלה העיקרית היא איך אתה משתמש במה שקרה לעיצוב שלך. זה לא מה שקרה לפני אלפיים שנה. על מנת לזכור אתה צריך גם לשכוח. יש מתח פנימי בין הזיכרון להיסטוריה. אנחנו בדור מעבר. היום הדברים נאמרים פה לשלושה דורות שונים. איך אפשר לומר שכדי שזיכרון השואה יישאר, אני צריך לשחרר? זיכרון הווה אומר: אני רוצה

להשתמש במאורע כסמל. אי אפשר בדורנו להשוות שום דבר לשואה. להיות יהודי זה לא רק להשתייך לקולקטיב אלא לשאוף לערכים יותר גבוהים, להילחם בבינוניות. הזיכרון שלנו הוא זיכרון של שייכות: משהו נורא קרה לעם שלי. אני לא חלק ממנו, אם אני לא לומד ושומע מה קרה. חלק מהייעוד שלי כיהודי זאת הגנה עצמית, זה להיות עם שנלחם על עתידו. זו חובה מוסרית ויהודית להילחם ולא לתת את הלחי השנייה. עלינו ללמוד שאנו מסוגלים להגן על עצמנו ועל עצמאותנו.

עיצוב זיכרון השואה - לזכור באחריות

פרופי יהודה באואר (בתמונה משמאל) דן בסוגיה "האם אנחנו אחראים לסבלם של אחרים?". "השומר אחי אנוכי?" מי זה אחי? רק מי שבפנים ולא מי שבחוץ? מי שבחוץ, ספק אם הוא אחי. היסטוריה היא אגדה שהופכת להיסטוריה ומשפיעה ומכוננת תרבות.

"מעבדות לחירות" - נוצרה אגדה והיא חשובה יותר מהרקע ההיסטורי. על-פי המחקר ההיסטורי, שרידי ההיקסוס התבצרו כמה שנים היא רצועת עזה. בני ישראל מגיעים מאור כשדים. יש כתובת הקיימת עד היום, שכתב פרעה במאה ה-12 לפני הספירה, על כך שהוא השמיד את

ישראל. "כי גרים הייתם בארץ מצרים" ואתם צריכים להתנהג בהתאם. זו מסורת האתיקה של הנביאים ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל ומיכה.

אבא קובנר אמר שלא לומדים מן העבר אלא לעיתים רחוקות. זה שאתה מזכיר את השואה בהקשר לפליטים, זה לא עוזר. זה עוזר לאלה שזה היה עוזר להם גם ככה.

על תופעת חסידי אומות העולם אמר פרופי באואר, שהמשמעות היא שכולם היו רעים מאד והיו רק קצת טובים, שהם חסידי אומות העולם. העם היהודי הוא היחיד שמקים אנדרטאות לחסידי אומות העולם. כבר אמרנו - "כי גרים הייתם בארץ מצרים".

ומה עם יהודים שהצילו יהודים? זה לכאורה מובן מאליו שיהודי צריך להציל אחר, ולכן לא מתייחסים לכך במיוחד. אבל זה לא מובן מאליו! היו כאלה שהפקירו יהודים אחרים. "לא תרצחי" - רצח זה בתוך הקבוצה. לא כתוב "לא תהרגו". רצח זה הרג אסור, כי יש הרג מותר, לחיילים למשל.

יהודים הצילו גם לא-יהודים. יש מצוי ויש רצוי. אנחנו אחראים גם על אחרים - לא רק על יהודים. ושוב - "כי גרים הייתם".

מתקיים כיום הוויכוח הסוער על פולין והחוק שחוקקה. השאלה היא האם אנחנו מוכנים ללמוד מעברנו? מעידוד הרצח של קין את הבל ושל מדיין במדבר או מהמוסריות של הנביאים.

לסיכום, ציין פרופי באואר, שאולי לא ענה על השאלה ששאל, אבל עורר מחשבה...

פרופי מיכל גוברין העלתה את נושא "המשמעות האישית והאנושית של זיכרון השואה". לכל אחד יש קול, ולכל אחד יש אחריות לזכור, ולזכור באחריות. אין כמו שנת ה-70 למדינה להעלות על נס את תרומת הניצולים לבניית הארץ.

ביאליק כתב "נקמת ילד קטן עוד לא ברא השטן". אי אפשר לנקום על דבר נורא כזה. ולכן הנקמה הייתה הקמת המשפחה - "ובחרת בחיים". הייתה שם התגלות של גדולת האדם ברגע השחור ביותר. יחד עם מכון הרטמן גיבשנו את "ההתכנסות": מעגל זיכרון חווייתי ואישי, שעורכים משתתפים פעילים, לרוב בקבוצות קטנות. לשם כך הוכנה חוברת עם טקסטים, שתשמש את המשתתפים בהתכנסות.

את הכינוס הינחה מנכ"ל מרכז הארגונים, **אבי רוזנטל** (בתמונה מימין).

Sonia Lizaron

Frontline Art: The Theatre of Resistance

Part Three

Arnold Zable Australia

אחת הדמויות הדומיננטיות בחיי תאטרון הקאצט במחנה העקורים ברגן-בלזן שנוהל בידי סמי פדר, הייתה אשתו סוניה בוציקובסקה (ליזרון). סוניה נפטרה במלבורן, אוסטרליה, ב-21 באוגוסט 2015. אנו מתכבדים להביא רשימה לזיכרה, באדיבותו של ארנולד (אהרון) זייבל, בן הדור השני, סופר מוערך ופעיל למען תרבות הזיכרון וזכויות אדם באוסטרליה. (חלק שלישי ואחרון)

One poem stands out, 'Eybik' by the Yiddish poet H. Leivik. Eternity: a poem about endurance, a reflection on human brutality and terror, driven by a determination to not be intimidated by it. Whenever I quoted a line, Sonia would recite the entire poem. This is how it was, weeks before she died. The first verse, as do all five searing verses, contained images that mirrored her lifelong journey towards stoic acceptance:

*Di velt nemt mikh arum mit stekhike hent,
Un trogt mikh tsum feyer, un trogt mikh tsum shayter -
Ikh bren un ikh bren un ikh ver nit farbrent,
Ikh heib zikh oif vider un shpan avek veiter
The world embraces me with barbed hands,
And carries me to the fire, and to the pyre;
I burn and I burn, but am not consumed,
I lift myself up, and again stride onwards.*

In all the years I knew her, I never saw Sonia cry. She maintained a vigil against painful memory. She was resolute. The closest she allowed herself to come to tears was in a gesture: she would close her fists and brush the back of the knuckles across her closed eyes. Then she'd reopen her eyes and return to full, attentive presence. Ikh heib zikh oif vider un shpan avek veiter: I lift myself up and again stride onwards. She practised the art of the clenched fist till the end—in her own quiet way. She concealed the past in her closed hands.

Each song in her one and only record displays a different facet of her repertoire. Sonia performs folk songs, traditional songs, love songs, humorous songs and several songs by Mordechai Gebirtig, the folk artist who perished in the Krakow ghetto.

The song that most characterises Sonia's love of art and verse, her playful spirit and independence is 'Einzam'. Solitude, written by the Yiddish troubadour Itzhak Manger. In her expressive mezzo soprano, the opening lines come to express the deepest of human cravings—to be understood: 'No-one knows what I say / no-one knows what I wish.' The final lines, as rendered by Sonia, hold to the mystery, while hinting at acceptance: 'I put on my capulusz / And go on my way / Where does one go late at night / in solitude, alone?'

Sonia Lizaron forged her own path—in solitude, in the most daring sense—in a coming to terms with life's fragility, its extreme injustices, its brutalities. Yet, despite it all, somehow, with the spirit intact, she was able to endure, to love, and to live with grace and kindness.

Author's Note

In writing and researching Sonia Lizaron's story, I have drawn on my many conversations with her over the years; on extracts from the memoirs and postwar theatre diary of Sami Feder; and on the work of researchers who, in recent years have documented the history of the Katzet Theatre. They include Zlata Zaretsky, who met Sami Feder in his final years and has documented his story; Sophie Fetthauer, who has written of the Katzet Theatre, and who alerted me to Feder's diary and to several of the specific quotes I have drawn on here; and the generous Brazil-based researcher and theatre performer Leslie Marko, who sent me primary sources, and who has recently completed a doctorate on the Katzet Theatre.

Courtesy of the author Arnold Zable
Australia, summer 2016

mistake. This is especially so since survivor testimony – arguably the most important and most powerful source of information about the Holocaust years – is not one of the exceptions to the law. While exemptions from the law for scholarship and cultural representations have been carved out, the law contains no such safe harbors for survivors, or for anyone quoting a survivor.

It is one thing for the Polish authorities to object to referring to the Nazi German death camps as "Polish." It is quite another to seek to criminalize a survivor's belief that the Blue Police persecuted Jews in the name of Poland.

The new Polish law has been submitted to the Polish Constitutional Court for review. In light of the ever increasing mutual animosity between Poles and Jews

caused by this ill-advised initiative, the appropriate action would be for the Polish authorities to withdraw or at least temporarily suspend the law and seek a workable compromise. Such a move would not have the support of the extreme elements on either side, but it just might defuse the tensions and allow for a necessary public dialogue that could educate both politicians and the general public.

Menachem Z. Rosensaft is General Counsel of the World Jewish Congress, and teaches about the law of genocide at the law schools of Columbia and Cornell Universities.

(This article is adapted from a longer version, published by Tablet Magazine on February 19, 2018, which can be found at: <http://www.tabletmag.com/scroll/256053/poles-and-the-holocaust-in-historical-perspective>)

Historical Perspective

do not want to talk about, but with which Polish Jews of the Holocaust years were all too familiar.

It is, of course, true that there were Jews in the ghettos and camps accused of collaborating, willingly or unwillingly, with the Nazis in one form or other. The leadership of the Jewish Councils in the ghettos, for instance, at first distributed food and coordinated social services. It was only later that the Germans demanded lists of certain number of Jews for deportation, with the sometime implicit but mostly explicit threat that if such lists were not forthcoming, greater numbers of Jews would be indiscriminately chosen. Many ghettos also had a Jewish police tasked with maintaining order and, by definition, cooperating with the German authorities. As it happens, any number of these individuals actually tried to save lives and worked closely with Jewish resistance groups

In the camps, the SS assigned supervisory functions over other prisoners to designated inmates, called kapos, who ranged from the vicious to the marginally benign, although those who did not enforce discipline effectively among their charges were not likely to last long in these posts.

Four fundamental points are critical to any understanding of the role played by these admittedly less than admirable Jews: first, they were themselves victims whom the Germans manipulated and exploited unscrupulously; second, they did not choose to be in the camps and ghettos, and most perished there; third, with the exception of those who used their positions to help others or to undermine the Nazis, they were almost universally reviled by their fellow Jews; and fourth, they constituted a miniscule, statistically irrelevant part of the Jews incarcerated in the Nazi German ghettos and camps. Moreover, none of them wanted or set out to kill Jews. It is reprehensible bordering on the obscene to regard any of them as "perpetrators" of the Holocaust.

In contrast, there were many thousands of Poles who voluntarily and often quite viciously assisted the Germans in carrying out the annihilation of Polish Jewry. Others enthusiastically denounced hidden Jews or handed them over to the Gestapo. Others still blackmailed such hidden Jews, thereby making a horrific situation exponentially worse.

Historian Halik Kochanski, who chronicles Polish actions and attitudes in highly sympathetic terms, writes in *The Eagle Unbowed: Poland and the Poles in the Second World War* (pp. 213-314):

There is little doubt that antisemitism was widespread in Poland before the war, which led to economic boycotts of Jewish shops and a cross-party general agreement on the desirability of encouraging Jewish emigration. The German attacks on the Jews in the early period of the occupation – identification, expropriation, hard labor and concentration into ghettos – aroused no strong demonstration of opposition from the Poles. . . . Rowecki [one of the leaders of the underground Armia

Krajowa, the Polish underground resistance movement] communicated the feelings in the country to the Polish Government, noting that the pro-Jewish sentiments issued by the government were alienating many Poles from the government because: "Please accept it as a fact that the overwhelming majority of the country is anti-Semitic. . . ."

Again, this is not meant to be an indictment of Poland or Poles under the occupation. Rather, my purpose is to try to convey the complex and multi-faceted nature of a reality that requires demystification on all sides before true understanding can take place.

The Polish police, known as the Blue Police (*policja granatowa*) because of the color of their uniforms, are a case in point. Kochanski notes (at p. 118) that the government-in-exile's instructions to the Polish people back home limiting official contacts between Poles and Germans to the areas of relief, medicine and charity, such guidelines were "somewhat idealistic because there were many areas in which the Poles and Germans had to work closely together." One aspect of German-Polish cooperation was in the "matter of policing" where a Polish police force was needed to augment the Gestapo, SS, and German police.

There is no question that the Blue Police assisted in rounding up Jews and attempting, far too often successfully, to roust them out of hiding places in order to hand them over to the Germans. According to Kochanski (p. 275-276), the Germans reorganized the existing Polish police at the beginning of the occupation, requiring them to swear allegiance to the new regime, which the "overwhelming majority" of them did. Still, even if we assume that half of the 16,000 Blue Police force were neither evil nor corrupt, that leaves far more Poles who aggressively persecuted Jews in an official capacity than the 6,706 Poles recognized as righteous by Yad Vashem.

"In the eyes of the Polish policemen," writes Polish-Canadian historian Jan Grabowski in *Hunt for the Jews: Betrayal and Murder in German-Occupied Poland* (p. 102), "the Jews, or rather their goods, were a prized catch – not only during the *Judenjagt* [hunt for Jews] stage of the "Final Solution," but even before, from the earliest months of the occupation when new German regulations marked Jews as people without rights." Grabowski estimates (at p. 172) that as many as 200,000 Jews were killed by Poles.

And then there were the *szmalcowniki*, the extortionists and blackmailers who preyed on Jews hiding outside ghetto walls. They added considerably to the terror confronted daily by those Polish Jews who had managed to avoid deportation to the death camps.

Seen in this jarring context, the present-day Polish government's intent to criminalize conclusions rooted in subjective sentiments caused by individuals who took part in the persecution of Polish Jewry is a counter-productive

Menachem Z. Rosensaft

Polish Prime Minister Mateusz Morawiecki's reference to "Jewish perpetrators" of the Holocaust aggravated an already volatile standoff between Poles and Jews caused by the new Polish law that seeks to criminalize blaming Poland for the atrocities committed by Nazi Germany on German soil during World War II. Asked at a press conference in Munich on February 17th by the son of a Holocaust survivor whether he could be prosecuted for

recounting how his mother was betrayed to the Nazis by her Polish neighbor, Morawiecki replied, "Of course it's not going to be punishable, not going to be seen as criminal, to say that there were Polish perpetrators, as there were Jewish perpetrators, as there were Russian perpetrators, as there were Ukrainian, not only German perpetrators."

The debate over the new law and its implications for Polish-Jewish relations has gotten out of hand. Morawiecki's previous statement that "Poland as a nation, Poland as a state" deserves to be recognized as a Righteous Among the Nations by Yad Vashem, Israel's official institution for the commemoration of the Holocaust, is hyperbole that cannot withstand the scrutiny of history.

Unfortunately, the contention in the ongoing Israeli political debate that "Poland was complicit in the Holocaust" similarly misses the mark.

The truth is far more complicated and far more complex than either extreme of the present debate would have it, and it does not lend itself to facile sound bites. While Poland qua Poland was not complicit in the Holocaust, large numbers of Poles, many of them in police uniforms, physically handed Jews to the Germans and otherwise betrayed them. In July of 1941, inhabitants of the eastern Polish town of Jedwabne, rounded up hundreds of Jews, forced them into a barn, and burned them alive.

Even larger numbers of Poles simply watched in silence while Jews were being taken away under their eyes, and then proceeded to take over their Jewish neighbors' homes and belongings. And after the war, when the few Jewish survivors returned to what had been their homes, they were far too often greeted with hostility and worse. On July 4, 1946, a mob in the Polish city of Kielce killed 42 Jews in a pogrom that Polish Foreign Minister Dariusz Rosati would recognize fifty years later in a letter to the World Jewish Congress as an "act of Polish anti-Semitism."

The Poles who risked their lives to shelter Jews during the Shoah were selfless, altruistic heroes. But we must never lose sight of the tragic reality that they and others

like them were the exception, not the rule. True, as of December 2017, 6,706 Poles - more than from any other Nazi-occupied country - have been recognized as Righteous Among the Nations by Yad Vashem. In addition, there were certainly many other Poles who hid or otherwise helped Jews in the years of the Holocaust. But then again, there were over 30 million non-Jewish Poles during World War II. Even if we were to double or quadruple the Yad Vashem number of Poles who helped Jews, it would still amount to less than one tenth of one percent of the population. Each one of them deserves to be honored, but their valor and altruism reflects on them and them alone - not on the other 99.9 percent of the Polish people.

The Poles are right when they object to Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Majdanek, Chelmno, Belzec, and Sobibor being referred to as "Polish death camps" rather than Nazi German camps that were located in Poland. The Poles are also on safe historical ground when they view themselves as victims of Nazism. It is true that alone among Nazi occupied countries, Poland did not have a collaborationist government with a Polish equivalent to France's Philippe Pétain or Norway's Vidkun Quisling at its head. But that was due to the fact that the Nazis considered Poles to be only slightly less inferior than Jews, and did not give them the opportunity to establish such a puppet government and administration.

The Nazi German occupation of Poland was particularly savage, with thousands of Poles shot in the aftermath of Poland's military defeat, and thousands of Polish intellectuals, teachers and priests killed in 1940 as part of a campaign to eradicate the Polish intelligentsia. The Germans also sent hundreds of thousands of Poles to Auschwitz and other concentration and labor camps, and deported at least 1.5 million Poles to Germany as forced laborers. Indeed, non-Jewish Poles constituted the second largest group of victims murdered at Auschwitz - according to the U.S. Holocaust Memorial Museum, 960,000 Jews, 74,000 Poles, and 21,000 Roma perished in that death camp.

Within Poland, some members of the underground formed a Council for Aid to Jews, known as Żegota, that provided physical and monetary assistance to Jews living clandestinely among the Polish population. One of the most heroic Żegota activists was a nurse, Irena Sendler, who is credited with helping to smuggle some 2,500 Jewish children out of the Warsaw Ghetto and providing them with forged identity papers and shelter.

This is the side of the equation that portrays wartime Poles as today's Polish authorities want them to be portrayed: victims of the Nazis, heroic allies in fighting the Third Reich, and friends and rescuers of Polish Jewry. It is an important aspect of history that must not be ignored or minimized.

However, there is also a darker, more sinister dimension to Polish history during World War II that many Poles

the foundation management and pass the budget and employment plan.

In January 2017, the chairman of the Thuringian AfD Björn Höcke caused a sensation with a speech he gave in Dresden calling for the end of the supposed "guilt cult" and referring to the Berlin Memorial to the Murdered Jews of Europe as a "symbol of shame". These views are also encountered in the Lower Saxon AfD. On 20 December 2016, for example, – four weeks before Höcke's scandalous speech – the executive committee of the Lower Saxon AfD published a press release stating that: "It's time to change course, to give the German people protection once again, and ban this insane guilt cult from Germany once and for all."

Historical learning with the aid of material sources in the permanent exhibition of the Bergen-Belsen Memorial. (photograph: Jesco Denzel)

There are further examples of revisionist views within the AfD in and around Lower Saxony:

- * the AfD Brunswick's demand to cut municipal funding for, among other things, the Schillstrasse Memorial
- * the demonstrative absence of the AfD Wolfenbüttel from the November 2017 memorial service for the victims of the 1938 Pogrom Night ("Kristallnacht")
- * the AfD Wolfsburg's condemnation of the city's plans to establish a memorial to the Laagberg concentration camp
- * the AfD Lower Saxony as organizer of a public appearance by Hans-Thomas Tillschneider (chairman of the right-wing extremist "Patriotische Plattform") in Brunswick on 5 December 2017
- * the AfD policy programme for the Lower Saxon state parliamentary elections: This paper does not mention the importance of the critical examination of the crimes

committed by the Nazis, but instead contains ideological set-pieces such as "the preservation of the Christian-occidental culture", as well as of the Germans' "identity as fellow countrymen" and "cultural identity", and the "cultivation of traditional popular customs". It also demands that cultural funding from the state be granted solely to cultural institutions offering "the people access to the masterworks of music and theatre literature". What is more, it calls for the elimination of the Institute for Migration Research and Intercultural Studies (IMIS) at Osnabrück University. (The institute's professorship is held by a member of the foundation's advisory board).

A member of the advisory board must be expected to support the legally defined purpose of the foundation and

accordingly dissociate him/herself from such positions and combat them within his/her party. The will to do so, however, is absent from the AfD state parliamentary group, as is evident from a discussion carried out with the group's front benchers in December 2017. It is therefore very positive that the law governing the foundation was changed in February 2018 in response to a motion by the SPD, CDU, Bündnis90/Grünen and FDP parliamentary groups. According to the new law, not all parliamentary groups automatically delegate a representative to the foundation board. Instead, the state parliament elects four representatives from among its members, regardless of parliamentary group affiliation. It is unlikely that the state parliament would elect a representative of a party that opposes and combats the foundation's legally defined purpose.

foundation's legally defined purpose.

With their initiative, the democratic parliamentary groups in the state parliament exhibited a sense of democratic responsibility and protected the foundation's remembrance mandate. It would be desirable for the civilian society to renew its commitment to the critical examination of the Nazi past. In the vicinity of the Bückeberg, the sentiments expressed are almost exclusively those of opponents to the documentation project. The culture of remembrance cannot be taken for granted but must be fought for and won over and over again. The Lower Saxony Memorials Foundation would like to contribute to that endeavour by explicitly encouraging civil involvement, in particular in the form of projects that are innovative and scientifically founded and have an impact on society by sharpening its ability to assess historical events. It's worth the effort.

Jens-Christian Wagner

least not openly. So why do they balk so vehemently at educational and documentation projects concerned with the Nazi period? Many people are evidently no longer aware – or only vaguely aware – that the critical examination of the Nazi past represents an added value to politics and society because it is fundamental to our democratic self-conception, as well as to our respect for human rights and human dignity.

The reasons for this change in the culture of remembrance are presumably of a generational nature. The up-and-coming generation of politicians no longer have a personal relationship to the crimes committed in World War II. Another factor is the upsurge of right-wing populist parties all over Europe, a phenomenon that will undoubtedly leave a mark on the further development of our remembrance culture. Even if the discussions over the IBB and the Bückeberg have nothing or little to do with right-wing extremist or revisionist activities, they are two of a series of occurrences that are more than alarming.

Another example is the Schillstrasse Concentration Camp Memorial in Brunswick: on several occasions in 2016 and 2017, commemorative and information plaques were defaced there on a large scale, presumably by right-wing extremists. Similar incidents have also taken place at the Bunker Valentin Place of Remembrance in Bremen (whose work the Lower Saxony Memorials Foundation has also supported financially). In the autumn of 2017, the facility was marked with slogans demanding the end of the supposed “guilt cult”. Not long before, the Bremen AfD youth organization had published press releases criticizing the “guilt cult” and “admonishment tourism” at the Bunker Valentin.

The AfD on the foundation board?

Under the terms of the law of 2004 governing the Lower Saxony Memorials Foundation, every party represented in the state parliament was entitled to a seat on the foundation board. In the elections of October 2017, the right-wing populist AfD received enough votes to enter the Lower Saxon state parliament for the first time, and – as the law stood – was thus entitled to a seat on the foundation board. Several survivors’ organizations responded with great concern. The foundation received letters to that effect from Irgun Sh’erit Hapleta, the World Federation of Bergen-Belsen Associations (USA), the Amicale des Anciens Déportés de Bergen-Belsen (France) and the Center of Organizations of Holocaust Survivors in Israel. The international advisory board

of the Bergen-Belsen Memorial, which is made up of prominent scholars from eight countries, also expressed clear disapproval of this state of affairs.

The foundation staff took these concerns very seriously. The foundation has the legal mandate to honour the victims of the National Socialist crimes and encourage critical examination of / reflection on those crimes as well as their causes and consequences. The AfD, which at the minimum tolerates revisionist, racist and anti-

Guides tour at the Bergen-Belsen Memorial. (photograph: Jesco Denzel)

Semitic views as well as the belittlement and even the denial of the Holocaust among its ranks, is opposed to this mandate. Anyone who bemoans the German “guilt cult” or demands a “180-degree turnaround in remembrance policy” has no place on the committees of the Lower Saxony Memorials Foundation. The membership of the AfD in the foundation board would harm the reputation of an organization that works closely with victims’ associations all over the world and, since its founding in 2004, has become an important and respected player, both nationally and internationally, in the field of research and education on the subject of the Nazi crimes against humanity.

It would be wrong to ignore the AfD. On the contrary, like the foundation itself, politics and the scholarly community have to engage in critical examination of the party’s racist and xenophobic stances. We have the best arguments at our disposal and need not shy away from direct debate with representatives of the AfD. However, we cannot expect concentration camp survivors to carry out such debates. What is more, the confrontation with the AfD and its views must take place in public. The foundation board does not convene publicly. Nor is it the place for political debates; according to the foundation law, that is not its purpose. Rather, its work is to oversee

Lower Saxony Memorials Foundation in 2017

pupils by increasing the budget for the remuneration of tour guides as well as for improving the quality of the educational offers.

The foundation successfully acquired funding for two highly topical new projects that further enhance

Electoral poster of the right wing party AfD in front of the Bergen-Hohne barracks, September 2017. (photograph: Jens-Christian Wagner)

the initiative "Competence Against Antiziganism/Antiromaimsm" (KogA) in progress since 2016. The first, "Live Democracy!" – a project within the framework of the federal programme "Live Democracy! – Active against Right-Wing Extremism, Violence and Hate" –, was launched in mid-2017 in cooperation with the city of Bergen. The Bergen project has its roots in the "Partnerschaft für Demokratie" (Partnership for Democracy) between the city of Bergen and the Bergen-Belsen Memorial. Here the aim is to strengthen participation in democracy, especially among young people, using elements of historical-political education. The second new project is domiciled in the Memorial in the Wolfenbüttel Prison. With financial assistance from the Lower Saxon ministry of social affairs, research is to be carried out on the history of the persecution of homosexuals in the early Federal Republic of Germany as illustrated by the detention practices of the Wolfenbüttel correctional facility. This project also provides for the production of educational material on the subject.

The privately-operated memorials funded by the foundation also look back on a year of successful work. Especially noteworthy here are the opening of the new exhibition in the former command headquarters at the Moringen Concentration Camp Memorial in March 2017, and the launch of the extensive cooperative reorganization project of the Gestapokeller Osnabrück and Augustaschacht Memorials. By 2020, new permanent exhibitions will be

installed there with financial assistance from the federal government, our foundation and other supporters.

How nice it would be if my account of 2017 could end here. Unfortunately, however, there are also negative developments to report, all of which can be subsumed under the heading "A changing remembrance policy climate".

... and the dark side

One very regrettable circumstance is that efforts to establish an Internationale Begegnungsstätte Bergen (IBB; Bergen Centre for International Encounter) – which looked quite promising for a long time – have been discontinued, at least for the time being. The federal government was prepared to allocate 3.62 million euros to the centre's construction, but the city of Bergen did not draw the funds. (On this topic, see my report in the last issue of Our Voice.) By way of explanation, the city cited other priorities, also saying that the IBB was too expensive.

Similar arguments are also being voiced in the Hameln-Pyrmont district. On the Bückeberg, a hill near Hamelin, the Nazi leadership staged the so-called Reichserntedankfest (Reich Harvest Thanksgiving Festival), which drew crowds in the hundreds of thousands every September from 1933 to 1937. For the establishment of the Nazi dictatorship and the permeation of society with the "people's community" ideology, the festivals at the Bückeberg played a role similar to that of the Berlin May Day celebrations and the Nuremberg rallies. Plans have been drawn up to furnish the former festival grounds with information plaques documenting the site's historical significance in an unobtrusive manner. The district, the Lower Saxony Memorials Foundation and other foundations are to share the costs. For a time, it looked as though the project could be realized quite expeditiously. Then, however, strong opposition to the project was voiced in the Bückeberg area by – among others – the local chapter of the Alternative für Deutschland (AfD; Alternative for Germany) party and the signers of a petition. District parliament support for the project then began to crumble, and it is presently impossible to foresee whether the plans will actually be carried to realization.

At first sight, proceedings such as those in Bergen and Bückeberg remind us of the defensive reflexes common in the early post-war decades. Here, however, there is another factor at play: among the two projects' opponents are a conspicuous number of young people who do not deny or make light of the Nazi crimes, at

Successful Work in Difficult Times: The Activities of the

**Dr. Jens-Christian Wagner,
Director, Niedersachsen Memorials Foundation**

The staff of the Lower Saxony Memorials Foundation look back on the year 2017 with mixed feelings. On the one hand, they initiated, continued or successfully concluded many new projects; on the other hand, the climate for remembrance work has gotten harsher.

The bright side ...

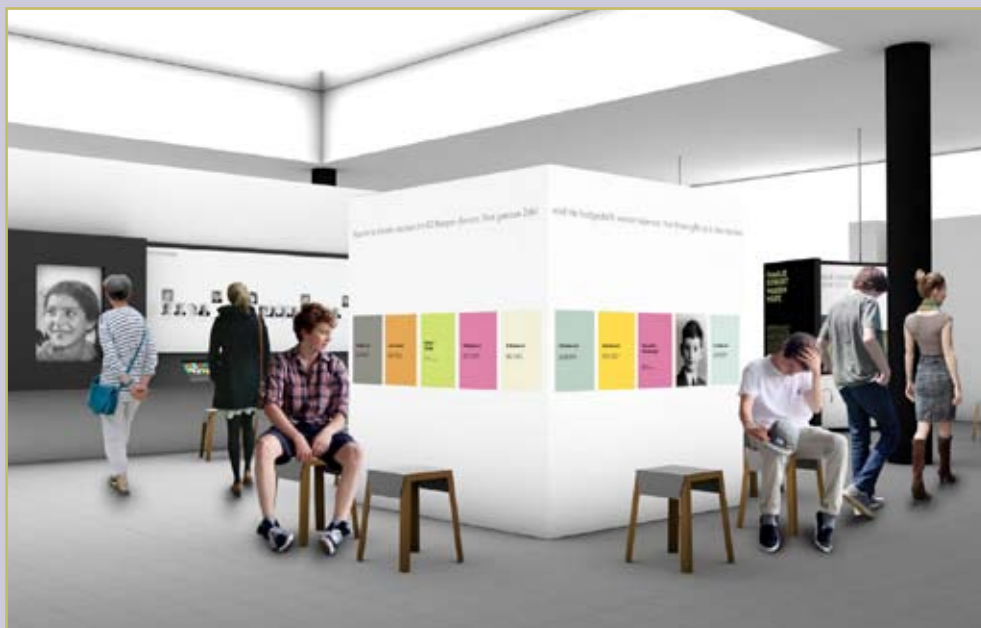
As every year, the commemoration programmes carried out on the anniversaries of the camp liberations in April and May represented important milestones in our work. At the Bergen-Belsen Memorial, the 2017 programme focussed on the theme of resistance to National Socialism. Within that context, the memorial opened a special exhibition with the title "Roter Winkel: Politische Häftlinge im KZ Bergen-Belsen" (Red Triangle: Political Inmates at the Bergen-Belsen Concentration Camp), which it had developed in collaboration with students of the Leibniz University of Hanover. The next major special exhibition at the Bergen-Belsen Memorial will be devoted to the children imprisoned in the concentration camp there. It will open on 15 April 2018, the 73rd anniversary of the camp's liberation, and then tour Germany and German-speaking Switzerland. An English version of the travelling exhibition is also planned.

Our learning material entitled "Vier Kieselsteine: Die Geschichte der Familie Blumenthal" (based on the memoir entitled Four Perfect Pebbles: A Holocaust Story) for school pupils age nine and older was exceptionally well received by the public. What is more, our extensive educational material on the history of the persecution of the Sinti and Roma gypsies under National Socialism is now available for downloading on our education portal geschichte-bewusst-sein.de. In general, the foundation developed its online offers significantly last year with the aim of making its activities and its critical examination of National Socialism more visible in society. To that end, we also relaunched our website and increased our presence in the social networks (Facebook, Instagram and Twitter).

A major highlight of the foundation's work in 2017 was the cornerstone ceremony for the construction of the new documentation centre at the Memorial in the Wolfenbüttel Prison on 14 September. If all goes as planned, the museum building and new permanent exhibition will open to the public on 11 April 2019, the

74th anniversary of the liberation of the Wolfenbüttel prison. There's a lot of work to do until then, also for the design team around Martina Staats, which is hard at work on the new exhibition.

In November 2017, the foundation hosted a conference on the subject of material sources and how they can

Design of the special exhibition „Kinder im KZ Bergen-Belsen“ (children at the Bergen-Belsen Concentration Camp), to be opened in April 2018. (design: IT'S ABOUT, Berlin)

be used for educational purposes in memorials and museums. The aim was to bring museum and memorial employees and history educationalists together to discuss the opportunities and limitations of historical learning with the aid of material sources, not only in exhibitions, but also in school instruction and the public realm. More than a hundred scholars and practitioners from memorials and museums took part in the event in Celle, which was funded by the Federal Government Commissioner for Culture and the Media. Important results were published in no. 1/2018 of the online magazine *Lernen aus der Geschichte* (<http://lernen-aus-der-geschichte.de/Lernen-und-Lehren/Magazin/13872>).

On the initiative of the Lower Saxon state parliament, the resources for funding trips to the memorials were substantially increased, a measure that proved to have an extremely positive impact in 2017. Now the foundation had 150.000 EUR at its disposal for this purpose – as compared to the 50.000 EUR previously available annually – and was able to fund a significantly higher number of school trips than in 2016. At the same time, the additional financial means helped the memorials in their efforts to provide good accompaniment to the visiting

Holocaust and Revival Stamp

בול

“שואה ותקומה”

By the end of the 1960's about half a million Holocaust survivors had immigrated to Israel. The majority were part of a large wave of immigration that took place just after the establishment of the State of Israel.

As a result of the Holocaust, there were not many children aged 5-14 or elderly amongst the immigrants. Most of the immigrants, however, were young, energetic, educated and imbued with Zionism that could be defined as instinctive Zionism. It developed from the feeling of being betrayed by the European countries and from the need to be part of the majority amongst Jews. The last letters of Holocaust victims show that many hoped for a new life in Eretz Yisrael and the terminology of life and homeland were united as one. “To meet in our homeland” was another way of saying “I survived”.

The existence of the State of Israel gave survivors a feeling that was defined by more than one, as “the revenge of revival”. This, it seems, was the reason that immigrant absorption of Holocaust survivors was not passive.

The contribution of these immigrants to Israeli society and country was incomparable. This wave of immigration made a profound impact on in the economy, politics, medicine, settlement, culture (literature, art, sculpture, graphics) and in the military field particularly during the War of Independence, when half of the Jewish fighting forces were Holocaust survivors.

It is not every day that a group of immigrants are participants in developing the national identity of the country of their destination.

The Holocaust survivors-immigrants from the moment they arrived in Israel, were dedicated to two objectives: preserving the memory of the Holocaust and passing it on to Israeli society, and actively shaping the Israeli national identity.

A main section was reserved for Holocaust survivors during the legislation of the Holocaust Remembrance Day Law (1959)

The success of the Holocaust survivors was indisputably so great that the Holocaust today is a decisive component in the national Israeli identity. They worked hard to develop and create a unique Israeli identity.

It is not surprising therefore that the cartoon character of the mythological Sabra (Israeli born) – “Srulik” was designed by Holocaust survivor Kariel Gardosh (Dosh).

Prof. Hanna Yablonka

Stamp design by Gideon Sagi. Photo and text - courtesy of Israel Philatelic Service

כחצי מליון יהודים ניצולי השואה באירופה הגיעו ארצה עד שלהי שנות השישים. מרביתם הגיעו בעלייה הגדולה שלאחר הקמתה של מדינת ישראל.

היה זה גל עולים שאותות האסון שעבר עליו ניכרו במספרם הקטן של הילדים בגילאי 5-14 ובמיעוט הזקנים. עם זאת היו רבבות העולים הללו עלייה צעירה, נמרצת, משכילה וחדורה בציונות שניתן להגדירה כציונות אינסטנקטיבית - כזו שצמחה מתוך תחושת הבנייה של היבשת האירופית, ומתוך הצורך לחיות כרוב בקרב יהודים. ממכתביהם האחרונים של הקורבנות עולה כי רבים מהם קיוו לחיים חדשים בארץ-ישראל, ומושגי החיים וארץ המולדת היו למיקשה אחת: “להיגש עם המולדת” משמעו היה לחיות.

קיומה של המדינה סיפק לניצולים את אותה ההרגשה, שהוגדרה לא אחת כיינקמת התקומה. זו, כך נראה, הסיבה לכך שזו עלייה אשר קולה לא נשמע בחשבון ההיסטורי-הביקורתי עם הקולטים

בראשית שנות המדינה. העולים הניצולים נקלטו בישראל במידה מרעפת בזכות יוזמתם, התארגנותם העצמית וכישוריהם.

תרומתה של עליית הניצולים למדינה ולחברה בישראל אינה ניתנת לשיעור. זו עלייה שחותמה העמוק ניכר בכלכלה, פוליטיקה, רפואה, התיישבות וצבא, במיוחד במלחמת העצמאות, עת היוו הניצולים כחצי מהכוח הלוחם היהודי.

לעליית הניצולים הייתה תרומה מיוחדת בתחומי התרבות השונים, ובמיוחד בספרות, ציור, פיסול וגרפיקה. לא בכל יום הופכת קבוצת מהגרים, שזה מקרוב באה, לשותפה פעילה בעיצוב הזהות הלאומית בארץ היעד.

העולים הניצולים, מרגע הגיעם ארצה, התמסרו בכל מאדם לשתי מטרות: שימור זיכרון השואה והנחלתו לחברה הישראלית, ועיצוב הישראליות כפי שהם הבינוה. מקום מרכזי נשמר להם בחקיקת חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה, תשי”ט - 1959. הצלחתם הייתה כה גדולה עד שאין מחלוקת על כך שהשואה היא כיום מרכיב מכריע בזהות הלאומית הישראלית. במקביל, הם שקדו גם על טיפוח ועיצוב הישראליות. אין אפוא פליאה על כך שאת הדימוי הוויזואלי של הצבר המיתולוגי ‘שרוליקי יצר ניצול שואה בשם קריאל גרדוש - דוש.

פרופי חנה יבלונקה

המעצב: גדעון שגיא. הבול והטקסט באדיבות השירות הבולאי